
UC-NRLF

SIGILLVM·VNIVERSITATIS·CALIFORNIENSIS
FIAT
LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

MAGYARORSZÁGI

NÉMET NYELVJÁRÁSOK

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PETZ GEDEON

LEV. TAG.

5. FÜZET.

A NICZKYFALVAI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

Dr KRÄUTER FERENCZ

A BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF-COLLEGIUM TAGJA.

Ára 1 korona.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

Magyarországi Német Nyelvjárások.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából

szerkeszti **PETZ GEDEON** lev. tag.

A M. T. Akadémia I. (nyelv- és széptudományi osztálya) 1903 jún. 8-án tartott ülésében hozott határozatával kivánatosnak mondotta, hogy — magyar nyelvjárásainknak régóta folyamatban levő tudományos ismertetése mellett — a hazai nem-magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság is indúljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló nyelvtudományi bizottságot bízta meg. E bizottság javaslata alapján az osztály mindenekelőtt a hazai német és szláv nyelvjárások tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; a M. T. Akadémiának 1904 január 25-én tartott összes ülése pedig megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn e határozatok értelmében a *Magyarországi Német Nyelvjárások* cz. sorozatot megindítjuk, azt hiszszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk nemcsak az általános nyelvtudomány ügyének, hanem a magyar nyelvészetnek is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső feladatának és kötelességének ismerte. Hogy csak egyet említsünk: a magyar nyelv kölcsönszavaira vonatkozó kutatásnak okvetetlenül szüksége van a hazánk területén élő nem magyar nyelvjárások szókincsének pontos és hiteles ismeretére. Tanulmányaink erre nézve megbizható anyagot kivánnak nyujtani, a minthogy viszont lehetőleg ügyet fognak vetni az illető nyelvjárásoknak a magyarból került elemeire is. Ekkép e tanulmányokkal is elő akarjuk mozdítani ama tudományos törekvéseket, melyek hazánk lakossága történetének és szellemi életének, nyelvének és szokásainak részletes felkutatására irányulnak, és hozzá akarunk járulni ama fontos feladat megoldásához, melyet Akadémiánk alapszabályai tűznek elénk: *a hazának minden tekintetben való megismertetéséhez.*

A *Magyarországi Német Nyelvjárások* sorozatából eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. Dr. Gedeon Alajos: *Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana.* 1905. 78 l. Ára 1 kor. 50 fill.

2. Lindenschmidt Mihály: *A verbászi német nyelvjárás alaktana.* 1905. 38. l. Ára 90 fill.

3. Gréb Gyula: *A szepesi felföld német nyelvjárása.* 1906. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.

4. Hajnal Márton: *Az isztiniéri német nyelvjárás hangtana.* 1906. 64 l. Ára 1 kor. 20 fill.

5. Dr. Kräuter Ferencz: *A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana.* 1907. 52 l. Ára 1 kor.

A vállalat feladatairól l. részletesebben *Akadémiai Értesitő* 1905. évf. 472. l.

A NICZKYFALVAI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

DR KRÄUTER FERENCZ

A BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF-COLLEGIUM TAGJA.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana.

BEVEZETÉS.*)

Niczkyfalva község, melynek nyelvjárásáról a következőkben szó lesz, Temesmegye közepe táján van, Buziásfürdőtől mintegy 10 km.-nyire délkeletre. A püspöki «Schematismus» és a régebbi helységnévtárak a falu neve mellé rendesen azt a megjegyzést teszik, hogy «*olim Kutas*». Csakugyan volt a falu mai területétől északra egy Kutas nevű magyar falu, de Niczkyfalva nem ebből fejlődött: Kutasnak és magyar lakosainak nyoma sem igen volt már 1784-ben, a mikor II. József 200 lakóházat építtetett a mai Niczkyfalva területén 194, nagyobbára német bevándorló család számára. Ugyanebben az évben alapították a szomszédos Bakóvár községet is 144 lakóházzal: lakosai, úgy látszik, ugyanabból a bevándorló csoportból teltek, a mely Niczkyfalvát elfoglalta; a két község nyelve ma is alig külömbözik egymástól.

Niczkyfalva régi anyakönyveiben meg van jelölve a lakosok szülőhelye, tehát eredeti hazájuk megállapításánál nyelvüknél pon-

---

*) Irodalom: *Schmidt Henrik:* A verbászi német nyelvjárás. E. Ph. K. XXIII. 806. — *Schwicker J. H.:* Geschichte der Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen 1881. — *Szentkláray:* 100 év Délmagyarország történetéből 1879. — *Braune:* Zur Kenntniss des Fränkischen PBB. I. 1. — *Heimburger O.:* Grammatische Darstellung der Mundart des Dorfes Ottenheim. Lautlehre PBB. XIII. 211. — *Dr. Philipp Keiper:* Französische Familiennamen in der Pfalz. Kaiserslautern 1891. — *Kräuter J. F.:* Über die Prosodie der nhd. Mitlauter, PBB. II. 561. — *Primus Lessiak:* Mundart von Pernegg in Kärnten. PBB. XXVIII. 1903. — *H. Paul:* Vocaldehnung und Vocalverkürzung im Neuhochdeutschen. PBB. IX. 101. — *Karl Roos:* Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten. Strassburg 1903. — *Josef Schatz:* Die Mundart von Imst. Strassburg 1897. — *Winteler:* Die Kerenzer Mundart in ihren Grundzügen dargestellt. Leipzig 1876.

további adatokra is támaszkodhatunk. Bár ezek a följegyzések igen általánosak, a bevándoroltaknak csak szülőországáról szólnak legtöbb esetben, az említett községek egy része pedig ma már vagy épen nem, vagy más név alatt létezik, — meg lehet állapítani belőlük a következőket: A község 1784—87-ig alakult; első lakosai azokból a német családokból teltek, a kik II. József telepítési pátensének igéreteire csoportosan vándoroltak hazánk délvidékére.

Mivel a vándorlókhoz útközben is igen sokan csatlakoztak, a letelepülőknek első csoportja sem volt egységes nyelvű, egy vidékről való. A mint azonban a halotti anyakönyvek mutatják, ebben az első csoportban túlnyomó többségben voltak Elsass és Lotharingia északi részéből jött családok.

Említve vannak: Geselingen, Sargemünd, Rohrbach, Kahlhausen, Freiburg, Mettingen, Sct-Louis községek, a melyek Metztől délkeletre, Strassburgtól északnyugatra vannak; Hillesheim és Heubach a mai Hessen területén. Egyes családok jöttek még Luxemburgból, Trier és Mainz vidékéről, továbbá Székesfehérvárról és a Bánságnak előbb alakult német falvaiból.

Ez utóbbiak azonban a nyelvjárásra valami nagy befolyással nem igen lehettek, mert együttvéve is kisebbségben voltak az elsass-lotharingiaiakkal szemben; néhány évi együttlét után ezeknek a nyelve lett általánossá.

Mellékesen említem, hogy a gyerekek, mikor gólyát látnak, ma is énekelnek egy verset, a melynek második sora így hangzik: *Flī ivr vẹilər.* (Fliege über Weiler.) (L. szövegmutatvány 47. l.) Winteler Kerenz nyelvjárásáról szóló értekezésének végén közli ennek a versnek egy variansát, a melyben Wallenstadt és Weesen vannak említve, de megjegyzi, hogy rendesen valamely közeli falunak a neve szerepel az említett sorban. Igen valószínű tehát, hogy az idézett verssor az Elsass déli részén levő két Weiler nevű község valamelyikére vonatkozik. (Az egyik Than, a másik Altkirch mellett van.)

1785-ben néhány magyar családot telepítettek Niczkyfalvára és Bakóvárra, de ezek teljesen elnémetesedtek, csak egy-két családnév maradt még róluk: Kis (N.-án), Balog, Palota (Bakóvárott). Ezután mintegy 35 éven keresztül szünetelt a telepítés; legalább nagyobb csoportokat nem telepítettek. Valamivel 1822

előtt telepedtek le nagyobb számmal Morvaországból jött németek, a minek a halottak anyakönyvében van nyoma, mert az ujonnan érkezetteket, a kik a mocsaras, egészségtelen vidékhez nem voltak hozzászokva, egymásután elragadta — a láz. Mivel az 1822-ben elhaltak között vannak 2 éves gyermekek is, a kik még Morvaországban születtek, a morvaországiak letelepedése 1820—22-ben történhetett. Nagyrészt Wesely, Schönau, Neudorf, Dubitška, Ratibor és Ostrau morvaországi községekből jöttek.

A mi Bakóvárt illeti, itt a lakosság már kezdettől fogva keveredettebb volt, ámbár itt is többségben voltak mindig az elsass-lotharingiaiak. Az anyakönyvekben Elsass és Lotharingia mellett Csehország és Luxemburg szerepel gyakrabban.

Ma Niczkyfalva és Bakóvár nyelvjárásai egészen egységesek. Van ugyan külömbség (pl. az öregek és az ifjak nyelve között), de ez nem a 100 év előtti külömbségeknek felel meg, hanem annak a következménye, hogy az újabb nemzedék nyelvére az iskola révén az irodalmi nyelv, a katonáskodás révén pedig a városi (különösen a temesvári) német nyelv nagy hatással van, úgy hogy idegenek előtt, vagy összejöveteleken igyekeznek «*heriš*» («úriasan», azaz irodalmi nyelven) kifejezni magukat. Az utóbbi években több család a szomszédos Temes-Doboz, Kádár, Balázsfalva, Végvár községekbe telepedett le, továbbá egy nem rég alakult telepes faluba, Gizellafalvára. Többen vannak már közöttük, a kik magyarul és románul beszélnek. A falu lakosainak száma az 1906. év végén 2227.

A nyelvjárás hangjai.

1. §. Idegenek nyelvjárásunkat általában kellemes hangzásúnak találják. Nincs olyan hangja, a melynek articulatiója feltűnően eltérne az irod. német hangjainak nálunk Magyarországon szokásos articulatiójától. A szomszédos oláh községek lakosai rendesen a hosszú magánhangzók ejtésén akadnak meg és azzal csúfolódnak (v. ö. 3. §.); ezen azonban nincs mit csodálkozni, mert a román nyelv a hosszú és rövid hangok közötti külömbséget nem ismeri. A nőknél a beszéd üteme élénkebb, a zenei hangsúly is változatosabb, mint a férfiaknál.

I. Magánhangzók.

A nyelvjárás magánhangzói: *a, ā; ę, ę̄; ȩ, ȩ̄; i, ī; o, ō; u, ū*, végül az *ə* hang.

2. §. *a*. A szájüreg hátsó részében és közömbös ajakarticulatióval képezett hang; a Sweet-Storm-féle tabellába nem lehet beosztani; legközelebb van a Sievers által v^2-vel jelölt hanghoz (low-back-wide), pl. *vas, fatr̥, halə* (was, Vater, halten).

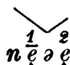
3. §. *ā*. A nyelvet e hang ejtésekor valamivel hátrább húzzuk, mint a rövid *a*-nál; a nyelvizmok megfeszülvén, a nyelv a lágy íny alatt kidomborodik; a szájszélek kissé összehúzódnak, a minek következtében az ajkak kissé gömbölyítettek. Többtagú szavakban ez az articulatio megmarad mindaddig, a míg a szájrészek a következő hangnak megfelelő állást nem foglalják el. Nem úgy azonban az egytagúakban. A nyelvjárás ugyanis egy hangban is kifejezésre juttatja a zenei és dinamikai hangsúlynak azon változásait, a melyek külömben két vagy több hangra esnek, s e változásoknak megfelelöen ugyanazon hangon belül is változik az articulatio. Ha pl. a *vās* (was) kérdőnévmást bosszankodva, kedvetlenül mondják ki, először low back narrow rounded *a* hangot articulálnak, de utána a megfeszített nyelvizmok engednek, a nyelv kissé előre csúszik s az ajakgömbölyítés is csökken. A mint az izmok feszültsége megszünik, a rezonáló üreg falai is meglazulnak, a miáltal a hang csengése tompább lesz. (V. ö. Sievers 253. §.) Az izmok megfeszülését és meglazulását tisztán érezhetjük, ha egy ilyen hangot articulálunk a szájban, a nélkül azonban, hogy lehelletet bocsátanánk ki a gégén keresztül.

Hogy a narrow-wide ejtés váltakozása csakugyan a hangsúlyváltozással függ össze, kitűnik abból, hogy megfordított sorrendben követik egymást, ha a hangsúly emelkedik, illetőleg erősbül.

Ha pl. a *jō* (ja) szót ejtjük emelkedő hangsúlylyal (tehát feleletképen egy naiv kérdésre olyan hangsúlyozással, a milyen a «persze» szóban van) az *o* hang először széles ejtésű, azután szűkül meg. Az articulatiónak változását ugyanazon hangon belül különösen nőknél lehet megfigyelni. Ezeket a szavakat: *hās, lāf, khāf, vās* (Hase, laufe, kaufe, was) szavakat néha úgy ejtik, hogy

a nyelv az *ā* után egészen az *ə*-nek megfelelő helyzetig csúszik előre úgy, hogy az említett szavak *ā* hangjai majdnem *āə* diphthongusoknak hangzanak, tehát: *lāəf, khāəf* stb.

Sőt előfordul, hogy ugyanabban a hangban narrow-wide-narrow, tehát három külömböző articulatio követi egymást. Ezt csak gyermekeknél figyeltem a durczásan kiejtett *nē* és *jō* (nein, ja) szavakban. A hangsúly körülbelül úgy váltakozik bennük, mint a «nem te hát!» szavakban, ha feleletként mondják egy ilyenféle kérdésre: «hát nem én kapom?» A *nē* és *jō* szavakat ilyenkor két hangsúlylyal (zweigipflig) ejtik; a hangsúlyos részei az *ē*, *ō* hangoknak szűk ejtésűek, a két hangsúlyos rész között széles az ejtés úgy, hogy az *ē* hang hasonlít egy triphthongushoz: *nęəę*. A zenei és dynamikus hangsúly jelölésével:

(A tört vonal a zenei hangsúly menetét jelöli, az 1 az erősebb, 2 a gyöngébb dynamikai hangsúlyt.)

4. §. *ę*. (A következőkben *e*-vel jelölve.) Széles ejtésű elülső nyelvállással képzett hang, a mely hasonlít a magyar *ë* hanghoz; pl. a *petar* kölcsönszóban ejtett *e* valamivel magasabb nyelvállással ejtetik, mint a magyar bětyár szóé.

5. §. *ę*. Megfelel a magyar ember szó első szótagbeli *e*-jének, tehát alsó állású, széles ejtésű hang. Csak *r* előtt fordul elő; viszont *r* előtt más *e*, mint nyilt nem állhat. Pl. *ęrχrə*, *vęrf*, *ęrteksl* (ärgern, werfe, Eidechse).

6. §. *ē*. (A következőkben *ē*-vel jelölve.) Az *ę*-től csak időtartamban és abban külömbözik, hogy az articuláló szervek izmai megfeszülnek, a szájszélek kissé szétnyilnak. Pl. *ēnər* (einer), *khēviχ* (Käfig), *lēvə* (leben). Egytagú szavakban a széles és szűk ejtés épen úgy váltakozik, mint *ā*-nál.

ę̄. Az *ę*-hez épen úgy viszonylik, mint *ā* az *a*-hoz.

7. §. *i*. Teljesen azonos a magyar *i*-vel. Pl. *fiš*, *ti* (die), *khivl* (Kübel).

8. §. *ī*. Az előbbitől abban külömbözik, hogy szűk ejtésű. Egytagú szavakban ennél vehetni észre legjobban a szűk és széles

ejtés váltakozását, mert a nyelvnek vékony rétege articulál, a mely a szűk ejtés után könnyen besüppedhet az alsó szájüregbe. Pl. *vu kēšt tan hīn? (hīən)* = wo gehst denn hin?

9. §. *o*. Back-mid-wide-rounded. Pl. *tort, ovə, holə* = dort, oben, holen.

10. §. *ō*. Szűkejtésű; az ajakgömbölyítés kissé erősebb, mint az *o*-nál, de nem olyan erős, mint a magyar *ó*-nál, úgy hogy a magyar pór szó *ó*-ja valamivel zártabb, mint a nyj. *pōrə* (Bohrer) szaváé.

11. §. *u*. High-back-wide-rounded. Az ajakgömbölyítés itt is gyengébb, mint a magyar *u*-nál. Pl. *plum, ksuŋ, unə* (Blume, gesungen, unten).

12. §. *ū*. A nyelv egész tömege az articulálási hely alatt van, azért szűk ejtés után következő széles ejtés esetén nem süppedhet le annyira, mint *i*-, *e*-nél s a kettő között a külömbség nem olyan feltűnő.

13. §. *ə*. Rendesen hangsúlytalan szótagokban fordul elő és kfn. és irod. *e*-nek felel meg, de néha az *o* hangoknak is, pl. *pokəva* (Vukova község neve). A nyelv hegye az alsó fogsor mögött van, a háta valamivel hátrább húzódik, mint az *ę*-nél; az izomműködés az egész szájüregben és a hangszalagoknál is enged (mormoló hang). Az inyvitorla gyengébben zárja el az orrüreget, mint más hangzóknál, úgy hogy a *lēə* (legen) szó ejtésénél az orrnyílások alá tartott tükrön vízpárák mutatkoznak. (V. ö. Jespersen 119. l.) Az angol *here* szó utolsó hangja megközelíti a *vīə* (wiegen) szó *ə* hangját.

Diphthongusok.

14. §. *āi̯*. Ritkán fordul elő, rendesen *χ* előtt. Az *i̯* átmeneti hang (glide, v. ö. Sievers 161. l.) *a* és *i* között. Pl. *āi̯χl, vāi̯χ, klāi̯χ, āi̯*. (Eichel, weich, gleich, Ei.)

15. §. *ęi̯* és *au* összeesnek az irod. német *ei* és *au* hangjaival. Pl. *męi̯, tęi̯, lęi̯ə, haus* (mein, dein, liegen, Haus).

Az *āə, ēə, īə, ōə, ūə* hangkapcsolatok nem diphthongusok, úgy hogy a *lēə* (legen) szó pl. kéttagú.

16. §. Jellemző az egész magánhangzó rendszerre, hogy a nyelv- és ajakarticulatio egyértelműen működik a rezonáló üreg tágítására, illetőleg szűkítésére. Tehát a mikor a nyelv hátrahúzódván, a szájüreget a fogsortól visszafelé tágítja, az ajkak kigömbölyödnek és a fogsor mögött levő üreget a fogsor előtt is megnyújtják (Winteler). Minél előbbre jön már most a nyelv, vagyis minél kisebbre szorítja a rezonáló üreget a fogsorok mögött, annál kisebb lesz a fogsorok előtt való folytatása is ennek az üregnek az ajakgömbölyítés csökkenése folytán, míg a szűkejtésű *i*-nél, a hol minimális a rezonáló üreg, még egy kissé szét is feszülnek az ajkak. Innen van, hogy a labialis *i*, *e* hangok (*ü*, *ö*), a melyeknél az ajkak és a nyelv a rezonáló üreg tágításának szempontjából ellentétesen működnek (a mennyiben a nyelv szűkíti, az ajkak tágítják a rezonáló üreget), nyelvjárásunkban nincsenek meg.

A következőkben a magánhangzók történeti fejlődését adom a kfn.-ből kiindulva, még pedig egyelőre csak a minőségi változásokat; a mennyiségi változásokról külön fejezetben lesz szó.

Hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

17. §. Kfn. *a*.

1. *a*: *Akr*, *axt*, *našt* (Ast), *khal*^{i}*χ*, *khalp*, *khap* (Kappe), *tsavlə* (kfn. zabelen, úfn. zappeln), *hant* (Hand), *šalə* (schallen), *šaml̥* (kfn. schamel), *alt* stb.

2. *ā*: *krānə* (kfn. kran, krane = csap és szálka a halban), *āriχ* (kfn. arc), *ārəm* (arm, Arm), *švārt* (kfn. swarte), *khārt*, *mānə*, *mālə* (kfn. maln, malen-ből = őrölni; a kfn. mâlen (festeni)-ből > mōlə), *khādər* (Kater), *mā* (kfn. mage) = mák stb.

3. *e*: *eš*, *vešə*, *theš* (Asche, waschen, Tasche) szavakban Behaghel szerint az *š* umlautoló hatása alatt. A frank nyelvjárásokban az umlaut általában gyakoribb, mint a többiekben, nemcsak *s*, hanem más hangok előtt is előfordul. Már a kfn.-ben egymás mellett vannak: *schate* és *schete*, *raffen* és *reffen*, *scharen* és *scheren*. Az első kettőnek kettős alak felel meg N.-án is: *šatə* — *šetə*, *rafə* — *refə*; az utolsónak csak *e*-s alakja van meg: *šerə*. (V. ö. Heimburger: PBB. XIII. 220, a hol az ottenheimi nyelvjárásból említi a *satə* és *setə* alakokat.)

4. *u: khulénr̥* (Kalender) szóban valószínűleg *o*-n keresztül a hangsúlytalanság folytán.

18. §. Kfn. *â*.

1. *ō*. *Mōlə* (kfn. mâlen = festen), *prōđə* (brâten), *jōmr̥*, *jōmrə* (kfn. jâmer, jâmeren), *jōr* (jâr), *krō*, *plō* (kfn. grâ, blâ, úfn. grau, blau), *ōdr̥* (kfn. âder), *tōđəpōr* (Totenbahre), *ōs* (kfn. âs), *jō* (kfn. jâ), *sōmə* (kfn. sâme).

2. *o*. Csak igen ritkán: *omets* (kfn. âmeiʒe), *kloftr̥* (kfn. klâfter).

3. *u*. Hangsúlytalan szótagban a *wâ* szóból: *wū*, *anr̥štwū* (wâ, anderswâ).

4. *ə*. Haugsúlytalan szótagokban, erről később lesz szó. (Pl. *prēsəm*, *krumət* < kfn. brosâm, gruonmât.)

Végül megmaradt az *ā* (és *a*) az irod. nyelvből vett kölcsönszavakban: *krāf*, *špitāl*, *kwāl*, *vr̥taxt* (> Verdacht), *papst* stb.

19. §. Kfn. *e* hangok *(ê, æ; ė, ë, ä)*.

A kfn.-nek háromféle rövid és kétféle hosszú *e* hangja van, a melyeknek zártsága vagy nyiltsága attól függ, hogy milyen etymologiai eredetűek. Nyelvjárásunkban lényegesen egyszerűbb a dolog. Etymologiai eredetére való minden tekintet nélkül minden *e* nyilt az *r* hang előtt, zárt minden más helyzetben. Más szóval a kfn. háromféle rövid és kétféle hosszú *e*-jének nyelvjárásunkban egy rövid és egy hosszú *e* felel meg, a mely *r* előtt nyilt, különben zárt ejtésű.

20. §. Kfn. *e (ė, ë, ä)*.

1. *e (ę)*: *eŋl̥* (Engel), *fremt* (kfn. vremede), *lešə* (kfn. leschen, úfn. löschen), *nevl̥* (Nebel), *fedr̥* (kfn. veter), *ent* (Ende), *heŋkšt* (Hengst), *khęrš* (kfn. kerse, úfn. Kirsche), *phęrš* (kfn. pherse, úfn. Pfirsich), *feχtə* (kfn. vëhten), *vęrmr̥* (wärmer), *stęrkə* (stärken).

2. *ē (ę)*: *lēvə* (leben), *lēđiχ* (kfn. lëdec), *apšpēnə* (kfn. spenen), *pēđə* (beten), *hēvə* (heben), *lēnə* (kfn. lehenen), *tsēn* (kfn. zehen), *lēə* (legen), *kę̄rə* (gerne).

3. *i*, *ī*; leginkább igékben, a melyeknek egyes második személybeli *i*-je a többi személyekre és módokra is kiterjedt: *kin* (geben) inf. és plur. 1. személy; *ksīn* (sehen) inf., plur. 1. sz. és participium, *vīə* (kfn. wëgen), *kilə* (kfn. gelten), *kšīə* (geschehen),

khīrə (kfn. kern, keren, úfn. kehren), végül a *kištər* (kfn. gëster) szóban.

21. §. Kfn. *ê*, *æ* (umlaut *e*).

1. *ē* (*r* előtt *ę*). *Lęr* (= kfn. lêre, úfn. Lehre), *lęrə* (kfn. lêren), *męr*, *ęr* (mehr, Ehre), *ēviχ* (ewig), *vęr* (= kfn. wære = volna), *trēə* (kfn. dræjen), *sēə* (kfn. sæjen).

2. kfn. *ê* > *ī* a *krīn* (kfn. krên) szóban; összekeveredett a grün (*krīn* = zöld) szóval.

22. §. Kfn. *i*.

1. *i*: *iχ*, *is* (ist), *sin* (sind), *fiš*, *ims* (Imbiss), *igl* (Igel), *strigl* (Striegel), *niks* (nichts), *špilə* (spielen).

2. *ę*. Ha *r* következik utána: *hęrn* (Hirn), *khęrš* (Kirsche), *phęrš* (kfn. pherse), *ęrə* (irren), *vrvęrt* (verwirrt), *vęrt* (Wirt). Kivételek a *mīr*, *tīr* (mir, wir; dir, Ihr), *īrə* (= ihr) alakok, továbbá *kəpirχ* (Gebirge) és *širm* (Schirm).

3. *e*. Az olyan igékben, melyeknek ragozásában a kfn.-ben és úfn.-ben *e* és *i* tőhangzók váltakoznak, néha az *e* javára történt a kiegyenlítődés. (V. ö. 21. § 3.) Pl. *iχ es*, *tu ešt*, *er est* (essen igéből), *du mešt*, *er mest* (messen-ből), *helfšt*, *helft* (helfen igéből).

23. §. Kfn. *î*.

1. *ęi*: *fręi*, *tręi* (drei), *štręidə* (streiten), *kręifə*, *pręis*, *tsvęiflə*, *ręin*, *kęi* (kfn. gî, úfn. Geige), *ręivə* (kfn. rîben), *męi*, *tęi*, *sęi*, *lęiə* (kfn. lîn, úfn. liegen), *klęi* (gleich = mindjárt).

2. *āi*. A *klāiχ* (kfn. geliche), *štrāiχə* és *štrāiχ* (kfn. strîchen) szavakban, valószínűleg a bleich, weich szavak analogiájára; ezekben tehát *î* > *ęi* > *āi* hangváltozást kell feltételezni, a miből az is következik, hogy az *î* > *ei* változás már megtörtént, mikor az *ei* > *āi* hangváltozás megindult. (V. ö. 28. §. 3.)

24. §. Kfn. *o*.

1. *o*. A következő pontok eseteinek kivételével. Pl. *volf*, *torf*, *kolt*, *kəvorf*, *vrtorp*, *psof* (besoffen), *polštr*, *form*.

2. Már a kfn.-ben váltakozik az *o* *u*-val némely szóban, pl. hocken — hucken, sonne — sunne, donren — dunren, komen — kumen, trocken — trucken, offen — uffen, honec — hünec, son —

sun (úfn. Sonne), toter — tuter (úfn. Dotter), soln — suln. Az irod. nyelvben kivétel nélkül *o* e szavak tőhangzója, nyelvjárásunk azonban az *u*-s alakot általánosította; az *o* csak három szóban van meg: *hōniχ*, *totr̥*, *solə*, továbbá váltakozik *u*-val *thorn* — *thurn*, *non* — *nun* szavakban, melyek egyaránt használatosak. Külömben mindig *u*-t találunk az említett szavakban, tehát: *hukə* (kfn. hoken), *sun* (Sonne), *tunrə* (donnern), *khumə* (kommen), *trukə* (trocken), *uf* (offen), *kərun*, *kəvun* (geronnen, gewonnen).

3. *u*. Idegen szavakban: *trumpet* (Trompete), *khuntə* (Konto), *khupr̥* (Koffer), *kumluškhorp* (a magyar komlós szóból. V. ö. 42. l.), *khumēdi*, *khumətiant* (Komödiant), *khulēgr̥* (Kollege), *hunvet* (honvéd).

4. Hangsúlytalansága miatt *u*-vá lesz az *o* a *fun* (von) szóban, *e*-vé az *ep* (ob) szóban; ez utóbbi azonban *op* alakban is használatos. Végül *o* > *a* hangváltozás van a *saltāt* (Soldat) szóban.

25. §. Kfn. *ô*.

Változatlanul megmarad: *krōs*, *prōt*, *nōt*, *ōštrə*, *ōr*, *frō*, *štrō*, *rōs*, *tōt* stb.

Megjegyz. Kfn. *o* Umlautja *e* (*r* előtt *ę*), kfn. *ô*-é: *ē* (*r* előtt *ę̄*). Pl. *holts* — *heltsr̥* (Holz), *torf* — *tęrfər* (Dorf), *khorp* — *khęrp* (Korb), *męrtr* (Mörder), *plēt* (kfn. blœde = szégyellős), *pēs* (kfn. bœse), *prēsəm* (kfn. broseme = kenyér bele; kenyérmorzsa), *hōχ* — *hēχr̥*, *tęriš* (kfn. tôre — tœrisch-ből) jelentése nálunk is (mint Tirolban) nem ostoba, hanem süket.

26. §. Kfn. *u*.

1. *u*: *šult*, *prušt*, *hūštə*, *lušt*, *putr̥* (Butter), *juŋ* (jung), *un* (und), *kfun* (gefunden), *tum* (dumm), *krum*.

2. *o*: *r*+*cons*. előtt: *khorts* (kurz), *tortl̥taup* (Turteltaube), *korgl̥* (Gurgel), *torχ* (durch), *vorf* (Wurf), *khoršt* (a kruste szóból = kenyérhéj), *umořk* (Lessiak szerint kfn. *murke-ból, v. ö. Pernegger Ma. 17. lap.)

3. *o* néhány esetben *p* előtt: *šop* (kfn. schupfe = kocsiszín), *ropə* (kfn. rupfen), *šlop* (a schlupfen igéből = hurok), végül *moltr̥* (kfn. mulde = teknő).

27. §. Kfn. *û*.

1. *au*: *praut* (kfn. brût), *aus*, *haus*, *kraut*, *saufə*, *šnaufe* (kfn. snûfen), *praun*, *tausn̥t*, *taumə*, *taup*, *maus*, *laudr̥*, *haufə*.

2. *ū*. A gyakran hangsúlytalanul használt *uf* (kfn. ûf) szóban, továbbá a latin *purus*-ból lett *pūr*-ban. Pl. *rei̯nəs pūrəs kārniks*.

Megjegyz. Az *u*, *ū* hangok umlautja (kfn. *ü*) a nyelvjárásban *i*, a mely épenúgy fejlődik, mint a kfn. *i*-ből lett *i* hang. (V. ö. 22. §.). tehát:

1. *i*, *ī*, ha nem következik utána *r*+*cons.*: *piχr̥* (Bücher), *tiχr̥* (Tücher), *timšt* (am' dummsten), *jiŋšt* (jüngst), *knipl̥*, *šipl̥* (kfn. schübel), *lik* (kfn. lücke), *fīrə* (führen), *tīr* (Türe), *šīrə* (schüren).

2. *ę*, *ę̄*, ha *r*+*cons.* előtt áll: *kęrtl̥* (Gürtel), *pęr̊št* (Bürste), *khęrvəs* (kfn. kürbiʒ), *šęrts* (Schürze), *štęrmə* (stürmen), *štęrtsə* (stürzen), *pęrt*, *pęrtə* (Bürde, bürden), *tęr* (dürre).

Diphtongusok.

28. §. Kfn. *ei*.

1. *ē*: *lēd̄iχ* (kfn. leidec), *lēt* (kfn. leid), *sēl* (Seil), *rēs*, *rēspelts* (Reise, Reisepelz), *rēf* (Reifen), *vēt* (Weide), *hēlə* (heilen), *prēt* (breit), *ēn* (ein hangsúlyos alakja), *hēt* (Heide), *štēn* (Stein), *lēp* (kfn. lėip, úfn. Laib).

2. *ei̯* maradt; irodalmi befolyás alatt: *rei̯n*, *mei̯str̥*, *kei̯št*, *flei̯sch*, *rei̯d̄ə*, *lei̯d̄ə* (de a főnév *lēt*), *lei̯štə*, *lei̯št* (Leisten).

3. *āi̯*: a *māi̯*, *āi̯* (Ei) szavakban, továbbá *χ* előtt a következőkben: *āi̯χl*, *klāi̯χ*, *strāi̯χə*, *plāi̯χ*, *vāi̯χ*, *tsāi̯χə* (Eichel, gleich, streichen, bleich, weich, zeichen).

4. *a*, *ā* két szóban: *fām* (kfn. veim) és *šlapə* (kfn. sleipfe) papucs.

29. §. Kfn. *ie*.

1. *i*, *ī* mint az irod. német nyelvben: *līe* (kfn. liegen, úfn. lügen), *tīnə* (dienen), *palvīrə* (kfn. barbieren = borotválni), *vlīrə* (verlieren), *liχt*, *nimant*.

2. *ę* felel meg kfn. *ie*-nek a *fęrtsen*, *fęrtsiχ*, *fertl̥* szavakban *r* előtt, a miből valószínű, hogy a tőhangzónak a 33. §-ban tárgyalt megrövidülése régi keletű, előbb történt meg, mint az *ir*+*cons.*>*ęr*+*cons.* hangváltozás. A fejlődés menete ez lehetett: vierzëhen>virzehen>*fęrtsen*.

30. §. Kfn. *iu*.

1. *ei̯*, pl. *tei̯r* (teuer), *tei̯tš* (deutsch), *rei̯ə* (reuen), *štei̯r*

(Steuer), *fe̯ir* (Feuer), *fe̯iχt, le̯iχt, he̯ilə* (heulen), *e̯il* (Eule), *kre̯its* (Kreuz), *kəpe̯i* (Gebäude), *e̯iχ, e̯iər* (euch, euer), *fre̯int* (Freund), *ne̯ini* (neun).

2. *i.* Névmások és melléknevek végén, tehát hangsúlytalan helyzetben *ti* (kfn. diu), *šēni, krōsi, prēdi, layi* (kfn. schœniu stb., úfn. schöne, grosse, breite stb.), a melléknevek többes semleges nom., acc.-ában a kfn. *iu* végzet *ə*-vé lesz, tehát *'s šēni torf*, plur. *ti šenə te̯rfər.*

31. §. Kfn. *ou.*

1. *ā: Pām* (kfn. boum), *rāfə* (roufen), *khāfə, tsām* (kfn. soum = gyeplő, kfn. koufen), *lāfə, tāfə, štāp* (Staub), *klāvə* (Glauben), *šāp* (kfn. schoup = Bündel = zsup), *lāp, tāp* (kfn. loub, toub), *rāvr̥* (roubære), *hāpl* (kfn. houbet-tel függ össze = fejkáposzta), *āx, ax* (auch).

2. *au* gutturalis mássalhangzók és kfn. w előtt: *au* (kfn. ouge), *lau* (louge = lúg), *laugnə* (mellette *le̯ignə* is előfordul kfn. lougenen és löugenen-ből), *frau* (kfn. frouwe), *kənau, tau.* Kivételesen *a* van *x* előtt is a kfn. rouch>*rāx* szóban.

3. *au.* Irodalmi befolyás alatt: *haupman, hauptsax, hauptrefr̥, khaufman, ivr̥haupt.*

Megjegyz. Kfn. *ou* umlautja (kfn. *öu*) nyelvjárásunkban:

1. *ē: pēm* (kfn. böume), *khēfr̥* (Käufer), *trēmə* (träumen).

2. *e̯i.* Ugyanazokban az esetekben, mikor kfn. *ou*-nak *au* felel meg: *e̯iglə* (kfn. öugeln), *le̯ignə* (kfn. löugenen).

3. *āi̯* felel meg kfn. *öu*-nek a *hāi̯* (Heu) szóban.

32. §. Kfn. *uo.*

1. *ū (u): prūdr̥, khū, rūt* (Rute), *lūdr̥, fūs, rū* (kfn. ruowe), *hut, mutr̥, plux, plum* (kfn. pfluoc, kruoc), *tsu* (zuo) stb.

2. *o:* a *moltr̥* (>kfn. muolter = teknő) és az irod. nyelvből vett *almōsə* (kfn. almuosen) szavakban.

Megjegyz. Kfn. *uo* umlautja (kfn. *üe*) teljesen összeesik nyelvjárásunkban a megfelelő kfn. illabialis *ie*-vel: *plīə* (kfn. blüejen), *prīə* (brüejen), *krīn* (grüen), *krīsə* (kfn. grüeʒen), *hīdə, hīdr̥* (kfn. hüeten, hüeter), *fīdrə* (kfn. vüetern).

Nyelvjárásunk magánhangzórendszerének a viszonya a kfn.-hez és az irod. nyelvhez nagyjában a következő:

a) Egyszerű magánhangzók:

Kfn.	*â*	*â*	*ė, ë, ä*	*ê, æ*	*i*	*î*	*o*	*ô* [ö]	*u*	*û* [ü]
N.	*a, ā*	*o, ō*	*e, ē, ę̄, ę*	*ē, ę*	*ī* (*e*)	*ęi̯*	*o* (*u*)	*ō* [*e*]	*u* (*o*)	*au* [*i, e*]
Újfn.	*a, ā*	*ā*	*e* (*ä*)	*ē*	*i*	*ei*	*o*	*ō* [*ö*]	*u*	*au* [*ü*]

b) Diphthongusok:

Kfn.	*ei*	*ie*	*iu*	*ou*	*öu*	*uo*	*üe*
N.	[*ē*]	*ī*	*ęi̯*	*ā*	*ę̄i̯*	*ū*	*ī*
Újfn.	*ei*	*ī*	*eu, äu*	*au*	*eu, äu*	*ū*	*ǖ*

Mennyiségi változások.

33. §. A kfn. hosszú tőmagánhangzók, mint az irod. nyelvben, nyelvjárásunkban is kevés kivétellel megtartják időtartamukat. Sokkal bonyolódottabb azonban a kfn. rövid tőhangzók története, a melyeknek megnyúlása vagy megmaradása oly sok tényezőtől függ, hogy alig lehet általánosabb szabályt felállítani. Azt a szabályt, hogy nyilt szótagban megnyúlik, zárt szótagban rövid marad a kfn. rövid tőhangzó, két körülmény módosítja:

1. Analogia alapján történt kiegyenlítődés a zárt és nyilt, illetve rövid és hosszú tőhangzós alakok között, a mely kiegyenlítődés majd az egyiknek, majd a másiknak javára történik.

2. A hangsúly. Hangsúlyos szótagban levő hangzó könnyebben nyúlik meg és viszont. Hogy milyen befolyással van a hangsúly valamely hangzónak nemcsak időtartamára, hanem hangszinezetére is, arra jellemző példa a kfn. *jâ*, a melynek különbözőképen hangsúlyozott alakjai nyelvjárásunkban így fejlődtek: *jō, jo, i̯a, i̯ə* és *ja*; tehát öt különféle alak felel meg a kfn. *jâ*-nak, de mindegyik csak egy bizonyos helyzetben használható (pl. az *i̯ə* egyszerű, nyomaték nélküli felelet). Ilyen továbbá a kfn. *einmâl*, a melynek szintén öt különböző alak felel meg a szerint, a mint az első, az utolsó, mind a két szótagja van hangsúlyozva, vagy egyik sem: *ēml̥, əmol, ēmōl, mol, ml̥*.

A hangsúlytalanság következtében történt mennyiségváltozásokról a következő fejezetben lesz szó, itt csak a hangsúlyos szótagok hangzóinak mennyiségváltozásaira terjeszkedem ki. A hangsúlyon kívül módosítólag hat némely szó tőhangzójára a szónak a beszédütemben való helyzete. A naiv beszédnek általában jellemző vonása bizonyos rhythmikus tagoltságra való törekvés, a mely néha a logikus tagoltság rovására történik. (V. ö. Sievers Phon. 719. §.) Ez a törekvés abban nyer kifejezést, hogy a szavakat egyenlő beszédütemekbe osztják, még pedig, a mennyire lehet, kéttagúakba, mert ezek a beszédütemeknek mintegy normalis alakjai. Azt hiszem, nem becsülöm túl ennek a tendentiának az erejét, ha erre vezetek vissza egyes mennyiségváltozásokat:

1. Egytagú ütemek hosszú hangzója erősen megnyúlik és két hangsúlyt kap. (V. ö. 3. §.) Pl. *jō*, *nē*; néha eredetileg rövid tőhangzó is megnyúlik, ilyenformán: *vās*.

2. Egytagú szavakhoz, a mikor egyedül vannak egy beszédütemben, néha egy szervetlen szótag járul, a mely azonban eltünik, mihelyt más hangsúlytalan szótag kerül az ütembe, pl. *ox kótox* (ach Gott!) de *ox kót im híml*; vagy *kē vékr* — ellenben *kē vék tō* (geh' weg da!). Ilyenek még: *tortə* — *tort* (irod. dorten — dort), *ivrāliχ* — *ivrāl* (überall); *jetsrt* — *jets*. Ez magyarázza talán a Schmidttől közölt *nōtrt*, *lausrt*, *rovrt* alakokat is. (Verbászi nyj. 70. §.) Az *lr*, *lχ* hangok köztt fellépő svarabhakti hangoknak is olyan szerepük van, mint ezeknek a szervetlen szótagoknak, pl. az *ārəm*, *vārəm*, *tsveləf*, *haləm* (Arm, warm, zwölf, Halm) szavakban: kéttagú ütemben megmaradnak; mihelyt új szótag kerül a beszédütembe, eltünnek. V. ö. *haləm* és *štrōhalm* (Strohhalm), *tsveləf* és *tsvelfi*.

3. Kettőnél több szótagból álló ütemek hangzói megrövidülnek, még pedig nemcsak absolut időtartamukra nézve (mint a hogy pl. az irod. *heiligere* szó *ei*-je rövidebb, mint a *heilig* szóé), hanem előfordul gyakran, hogy eredetileg hosszú tőhangzó rövid lesz, tehát relativ időtartama is megváltozik. Feltünő ez a jelenség különösen az olyan szavaknál, a melyeknek tőhangzója majd hosszú, majd rövid a szerint, a mint egyedül töltenek be egy beszédütemet vagy pedig egy másik szó is kerül melléjük ugyanabba az ütembe. Rendesen olyan szavak ezek, a melyek-

nek az értelme az új helyzetben (pl. összetételben) nem világos vagy nem fontos. (V. ö. 40. §.) Ilyenek: *ēl — elpōə* (Elle, Ellenbogen), *krāvə — krapšaufl* (Graben, Grabschaufel; az összetétel elhomályosult, mert a Schaufel szó különben nem használatos, hanem helyette a *šip* szót használják); *kšvōr — kšvornr* (geschworen, Geschworener); *prōp — propšrift* (Probe, Probeschrift); *pēr — pęrətsukr* (Bär, Bärenzucker); *nāmə — naməstax* (Namenstag); *plōsə — plospalχ* (Blasebalg), *kēl — kelrivə* (gelb-, Gelbrüben, gelbe Rüben); *rōs — rosəkrants* (Rose, Rosenkranz), *rāx — rafaŋ* (Rauch, Rauchfang); *lāp — lapfroš* (Laub, Laubfrosch; a Frosch szó szintén nem használatos egymagában, helyette a *krot* (Kröte) szót használják; *stēn — stenēgl* (Stein, Steinnelke), *nēvə — nevlat* (neben és Nebenlade = ládafia), *sīlə — silšeit* (kfn. sil = szíj, a nyelvjárásban a hámot jelenti, a *silšeit* pedig = hámfa; a *šeit* szó egymagában nem használatos, helyette *šeidl*; pl. *ə šeidl holts* = ein Scheit Holz), *šau — šaml* (schau — schau einmal), *klāp — klapštmr?* (glaube — glaubst mir?); *iχ vēs — iχ ves net* (ich weiss — ich weiss nicht); *šēn — šenetsēf* (schön, Schönheitsseife). Itt a «Schönheit» tag homályosult el, mert a *šenetsēf* alatt habzó szappant értenek, megkülönböztetésül a házi szappantól, a mely nem habzik.

Végül meg kell említenem még egy körülményt, a melynek része lehet abban, hogy a kfn. tőhangzók megnyúlása vagy megrövidülése tekintetében a nyelvjárásban olyan nagy szabálytalanság mutatkozik. A középnémethez tartozó frank nyelvjárások átmenetet képeznek két nyelvterület között, a melyek épen a kfn. rövid tőhangzó megnyújtása, illetőleg megtartása tekintetében egymással sokszor homlokegyenest ellenkeznek (v. ö. PBB. IX. 109—110. l.). Egyik oldalon van az alnémet és a középnémet nyelvjárások nagy része, a melyek csak nyilt szótagban nyújtják meg a kfn. rövid tőhangzót, a másikon meg az alemann és a bajor, a melyek épen a (tenuis-szal) zárt szótagot nyújtják meg, míg a nyilt szótagok kfn. rövid tőhangzója megmarad. Nyelvjárásunkban **hosszú a tőhangzó:**

33. §. ha megfelelője 1. kfn. hosszú hangzó vagy diphthongus: *hox, nōt, šōf, šneidə* (kfn. snîden), *tōt, sīs* (kfn. süeȥ), *lēt* (kfn. leide) sok esetben olyankor is, mikor a kfn. hosszú tő-

hangzó az irod. nyelvben megrövidül: *plōdr̥* (kfn. blâter, úfn. Blatter), *fūdr̥*, *fīdrə* (kfn. vuoter, vüeteren: úfn. füttern), *jōmr̥*, *jōmrə* (kfn. jâmer, jâmeren; úfn. Jammer, jammern).

2. Kfn. nyilt szótagban álló rövid hangzó: *fādm̥*, *khādr̥*, *krāvə*, *lādə*, *śādə*, *vārm̥*, *ēkl̥* (úfn. Ekel), *knēə* (úfn. kneten), *pēdə* (úfn. beten), *pēsm̥* (Besen), *prēdl̥* (úfn. Brettel), *lōvə* (loben), *ōnə* (ohne). Kivételek: *ovə* (oben), *podm̥* (Boden), *holə* (holen).

3. Kfn. rövid voc. + *-ge-*, *-se-*, *-he-*, mely utóbbiak a kfn. rövid tőhangzóval összeolvadnak: *sān* (sagen) és összes alakjai; *vān* (Wagen), *mēχt* (kfn. megede), *māə*, *mā* (kfn. mage, magen), *trān* (tragen), *līə* (lügen, *flīə* (fliegen), *rēn* (Regen), *rēnə* (regnen), *sēnə*, *sēmə* (segnen), *śvẹ̄rin* (kfn. sweherin), *lēnə* (kfn. lehenen), *kəvēn* (gewesen), *mā̜t* (kfn. maget).

4. Kfn. zárt szótagban levő rövid magánhangzó, a mely nyilt szótagba a nyj.-ban azáltal, hogy a rákövetkező két mássalhangzó közé segédhangzót ékeltek be: *ārəm* (Arm), *tārəm* (Darm), *vārəm* (warm), *āriχ* (arg).

5. Kfn. egytagú szavaknak *r*-rel zárt szótagjában levő rövid tőhangzó: *mīr*, *tīr*, *vẹ̄r*, *pẹ̄r*, *tōr*, *fōr*, *ẹ̄r*, *tẹ̄r* stb. Megjegyzendő, hogy hangsúlytalan helyzetben ezek is megrövidülnek, vagy teljesen kiesnek (*tẹ̄r*, *ter* és *tr̥*).

6. Kfn. *a*, *e*, a mely után *rt* következik: *śvārt*, *pārt*, *khārt*, *ārt*, *hẹ̄rt* (Herd). Rövid marad azonban *rt* előtt kfn. *o*, *u*, pl. *ort*, *fort*, *tort* és *a*, *e* a következőkben: *hẹrts*, *kẹrt* (Gerte), *śmẹrts*.

7. Az I. ablautsorhoz tartozó erős igéknek, a melyek közül az irod. németben reiten, gleiten, schreiten, leiden, schneiden rövid hangzóval képezik a part. perf.-ot, — nyj.-unkban hosszú tőhangzós part. perf.-uk van. Tehát: *kəlīt*, *kśnīt*, *kərīt* (gleiten és schreiten hiányzik a nyj. szókincséből) kivétel csak *kəpis* (gebissen).

8. A II. ablautsorhoz tartozók szintén hosszú tőhangzóval képezik a part. perf.-ot: *kflō* (geflogen), *ksōt* (gesotten) stb. Kivételek: *kəpot* (geboten), *ksof* (gesoffen), *kślos* (geschlossen), *kśos* (geschossen).

9. A többi osztályok igéi a præs.-hez igazodnak a participium tőhangzójának időtartamát (sokszor minőségét) illetőleg: *losə* — *kelost* (lassen — gelassen), *kin* — *kin* (geben — gegeben).

10. Az olyan szavakban, a melyeknek kfn. megfelelőiben

a tőhangzó váltakozva nyilt vagy zárt, rendesen a nyilt alak javára történik a kiegyenlítődés (Systemzwang): hosszúak tehát az egy mássalhangzóval zárt egytagúak, mint *vēχ, krōs, krāp, hōx* stb., melyeknek a nyelvjárásban nyilt tőszótagú alakjaik is vannak; továbbá a *tāx, trōx* (Tag, Trog)-félék, a melyeknek a nyelvjárásban nincsenek, csak a kfn.-ben voltak nyilt párjaik. (V. ö. azonban 34. §.)

34. §. A következő esetekben **rövid a tőhangzó**: 1. mássalhangzóra végződő olyan egytagú szavakban, a melyek ragozhatatlanok: *in, fun* (von), *um, mit, nox, tox, for* (für), továbbá *fil* (viel), melynek semmiféle ragozott alakja nem használatos.

2. Ha a tőhangzót két mássalhangzó követi: *ęrvə* (erben), *karp, farp, fr̥tęrvə, rošt, reχt, fruxt, torf, šarf, khorn, horχə, šnorχə* (schnarchen). (Kivétel *-rt-*, v. ö. 33. §. 6.)

3. Olyan mássalhangzók előtt, melyek hasonulás folytán keletkeztek két mássalhangzóból: *pinə* (binden), *halə* (halten), *venə* (wenden), *phenə* (pfänden).

4. *rs* előtt rendesen rövid marad a kfn. rövid tőhangzó, pl. *phęrš, khęrš, Oršl* (Ursula), *voršt*, de megnyúlik a *fęršt* (Ferse), *kęršt* (Gerste), *ārš* szavakban.

5. Olyan mássalhangzók előtt, a melyeknek az ófn.-ben kettős mássalhangzók felelnek meg: *fedr̥, vedr̥* (Vetter, Wetter), *man* (Mann), *khamr̥* (Kammer), *putr̥* (Butter), *sumr̥* (Sommer) stb.

6. Kfn. *f, v* és *ch* előtt: *reχə* (Rechen), *preχə, kraxə, laxə, sax, tax* (kfn. dach-ból, de *tāx* kfn. tag-ból), *švevl̥* (kfn. swëvel), *unkətsivr̥* (Ungeziefer), *havr̥* (Hafer), *hof, livrə* (liefern).

7. *-el* előtt: *a)* a rövid tőhangzó megmarad: *igl̥, štrigl̥, rigl̥, hovl̥, khivl̥, ivl̥, novl̥, sudlə* (kfn. sudelen), *kavl̥, navl̥, khugl̥, štivl̥, khudl̥flek* (kfn. kutel-vlëc); *b)* a hosszú tőhangzó megrövidül: *špigl̥* (kfn. spiegel), *tsigl̥* (kfn. ziegel), *liml̥* (kfn. lüeme).

8. Puszta *-l* előtt különben megnyúlik a kfn. rövid tőhangzó; rövid marad ezekben: *špilə* (kfn. spiln), *tsilə* (kfn. ziln, zilen), *holə* (kfn. holn, holen), *fil* és *vol* (kfn. wol, úfn. wohl).

9. A közép- és felsőfok *-er* végzete előtt a következőkben rövid tőhangzó van: *kresr̥* (a. fok: *krōs*, gross), *klenr̥* (a. f. klēn, klein), *ęrχr̥* (a. f. *āriχ*, arg), *vęrmr̥* (a. f. *vārəm* = warm). Továbbá

veniχṛ és *krevṛ*, a melyeknek már az alapfokaik is megrövidültek, valószínűleg analogia alapján: *krop* és *veniχ*.

10. Másnemű *-er* végzet előtt rövid a tőhangzó a következőkben: *fedṛ* (Feder), *levṛ* (Leber), *fatṛ* (Vater), *ivṛ* (über), *avṛ* (aber), végül a *rāt* (Rad) szó plur.-a: *redṛ; plāt* szóé: *pledṛ* (ellenben *klās* plur. *klēsṛ*).

11. Kfn. hosszú tőhangzója megrövidül azoknak a szavaknak, a melyek valamely összetételben elhomályosulnak: *prampir* (ófn. brâmo és beer = szeder), *krumət* (kfn. gruonmât = sarjú). Megrövidülnek továbbá a hangsúlytalanul gyakran használt haben, müssen, lassen: *han, misə, losə* igék tőhangzói (kfn. hân, muoȝen, lâȝen).

12. Kfn. hosszú tőhangzó rövidül meg még ezekben: *ents* (eins), *hem* (Heim), *menə* (meinen), *tinšt* (kfn. dienst), *nit* (kfn. niete = szeg), *pusṃ* (kfn. buosem = kebel), *krot* (úfn. Kröte), *x* előtt: *suxə* (kfn. suochen), *pux* (kfn. buoch), *kənux* (kfn. genuoc), *liχt* (kfn. lieht), *tux* (kfn. tuoch) plur.-a azonban: *tīχḷ*.

Hangsúlytalan magánhangzók fejlődése.

35. §. A germán nyelveknek az a közös sajátsága, hogy erős expiratorikus hangsúlylyal ejtik a szavak tőszótagját, legjellegzetesebben a rajnamelléki nyelvjárásokban mutatkozik; mivel pedig a hangsúlyos szótagok erősségi fokával a mellettük levő hangsúlytalan szótagok fejlődése szoros összefüggésben van, ez utóbbiakra nézve nyelvjárásunk nagyon eltér az irodalmi német nyelvtől.

A hangsúlytalan szótag hangzójának rövidülése még ugyanabban a szóban is külömböző lehet a szerint, a mint a szótag más és más helyzetet foglal el a beszédütemben. Leginkább azok a rövid hangzók kopnak el, a melyek közvetlenül valamely erős hangsúlyú szótag mellett vagy két hangsúlyos szótag között állnak. Ha Sievers-szel három fokot veszünk föl a szótagok erősségi hangsúlyában, ezeket tehetjük a 3-ik fokra, a hangsúlyosokat az 1.-re, a mellékhangsúlyos hangzókat a 2.-ra. A különböző erősségi fokokon nemcsak az erőssége változik az egyes hangzóknak, hanem az időmértéke és a hangszinezete is. Pl. a kfn. *-mâl* képző az első fokon *mōl*, a 2.-on *mol*, a 3.-on *mḷ;*

pl. *ēmől* (mind a két szótag 1. hangsúlylyal = einmal), *hunṛtmol* (a *-mol* mellékhangsúlyos) és *tsēmḷ* (a kfn. mál hangsúlytalan, a 3.-ik fokon van, mert *tsēn* erős hangsúlyú szótag mellé került).

Általában a második hangerősségi fokon megrövidülnek a hangzók, a harmadikon elvesztik hangszinüket, ə-vé lesznek, vagy egészen eltünnek.

Ha két hangsúlytalan szótag követi a hangsúlyosat, mindig az elsőt, a hangsúlyos szótag mellett levőt gyengíti a nyj. és ebben a tekintetben sokszoṛ eltér az irod. nyelvtől, pl. hinter dem, unter dem, ober dem stb. > irod. hinterm, unterm, oberm tehát a harmadik szótag hangzója veszett el; a nyj.-ban ilyenkor a második szótag vész el: *hinrəm, unrəm, ovrəm.* A kfn. *-elen, -eren* igeképzőkből az irod. nyelvben *-eln, -ern* lesz, míg a nyj.-ban *-lə, -rə* alakok járják: irod. *zappeln* nyj. *tsavlə.* — A következőkben a hangsúlytalan magánhangzók fejlődését tárgyalom, még pedig: 1. ragokban, 2. képzőkben, 3. összetételek utótagjaiban, 4. előszótagokban, 5. enklisis-, proklisisben.

1. Ragok.

36. §. *a)* igéknél: α) Az *-e* végű igealakok mindig apocopet szenvednek, tehát *iχ lēp, iχ es;* imperativus: *lēp, es* stb.

β) *t* és *-št* ragok előtt mindig kiesik a kfn. *e* (synkope) a tővégi mássalhangzó pedig hasonul a raghoz: *retšt* (redest), *vešt* (waschest), *vēšt* (weisst), *ešt* (essest).

γ) A plur. 1. és 3. személyében az *-n* rag az előtte levő *e*-vel mindig ə-vé lesz: *red̄ə* (= wir, sie reden), *finə* (wir, sie finden) stb.

37. §. *b)* Melléknevek. α) A jelzői használatú melléknév *-e* ragja (kfn. iu) az egyes számban *i*-vé lesz, a többes számban ə-vé: *ti krōsi velt, tes klēni khint* (dieses kleine Kind), *šēni tseit;* plur.-ban: *šenə tseid̄e, klēnə khinṛ.*

β) A prædicativ melléknév kfn. *-e, -er, -es* -e mindig apocopet szenved: *s haus is šēn* (a kfn.-ben schœnes is előfordul. V. ö. Michels: Mhd. Elementarbuch 248. §).

γ) Az *-er* és *-es* végzetek *ər, ṛ,* illetőleg *əs*-szé gyöngülnek: *krōsər, krōsṛ, krōsəs.*

Megjegyz. Bizonyos állandó kifejezésekben az *-er, -e, -es* teljesen elesnek: *klēn khint* (*klēnes khint* helyett és mellett), *krōs*

klok (*krōsi klok*, grosse Glocke), *tr̥ laŋ phēdr̥* (der lange Peter személynév).

38. §. *c)* Főnevek. *α*) A tővégi *-e*, a mely gót, ófn. *-wa*, *-ja* stb.-nak felel meg, a nyj.-ban mindig nyomtalanul elesik: *farp* (kfn. varwe), *nās* (kfn. nase) stb. Látszólagos kivételek *sōmə* és *phoštə* (kfn. sâme és poste), ezek azonban, mint az irod. nyelv is mutatja, *-n* végű alakokból fejlődtek, épígy *šādə* (kfn. schadeból); néha azonban ez az *ə*-hang is elesik, pl. *šātrum* (Schade darum; v. ö. gegangen>*kaŋ*).

β) A többes nominativusban elesik az *-e* rag az olyan szavakban, a melyekben a többes számot az umlaut is megkülönbözteti az egyestől. Pl. *štūl* — plur. *štīl*, *fūs* — *fīs*, *pank* — *penk*, *fōgl̥* — *fēgl̥* (kfn. vogele), *hut* — *hit* (Hut — Hüte). A hol a tőhangzó nem szenved umlautot, ott az egyes szám összeesnék a többessel, ennek elkerülése végett vesznek fel az ilyen szavak a többes számban *-ə* hangot. Ez tehát nem egyenes fejlődés a kfn. *-e* hangból, hanem szervetlen hang. Pl. *ōvət*, *ōvətə* (Abend), *vēχ* — *vēχə* (Weg), *mōnat* — *mōnatə*, *šnęidr̥* — *šnęidrə*, *hēvr̥* — *hēvrə* (Heber = lopó), *tiš* — *tišə* stb.

γ) A genitivus *s* ragja előtti *e* mindig apocopet szenved: *lantsman*, *phęifr̥š sep* (Pfeifferék Józsefe).

2. Képzők.

39. §. *α*) Az inf. kfn. *-en* képzőjéből nyj.-unkban *ə* lesz: *vęrfə* (werfen), *halə* (halten) stb.

β) Az erős igék part. perf.-ának *-en* végzete nyelvjárásunkban nyomtalanul elesik. Ez azonban újabb fejlődés, mert egy gyermekvers (l. szövegmutatvány 47. l.) még megőrzött egy ilyen alakot: *kəfunə* (gefunden; ma így ejtik: *kfun*). Heimburger pedig (PBB. XIII. 244) ilyen alakokat közöl a mieinkhez sok tekintetben közel rokon ottenheimi nyj.-ból: *kumə*, *kaldə*, *gaŋə*, *kfundə*. (Az ő átírásában *k*=*kh*, *d*=*t*).

γ) A gyenge igék part. perf.-át mindig syncopeval képezik (mint az irod. gelegt kfn. geleget-ből), tehát eltérően az irod. nyelvtől a *d*, *t* végű tövek után is: *redə* — *kəret* (geredet); *pēdə* — *kəpēt* (gebetet).

δ) Az *-elen* és *-eren* igeképzők magánhangzói közül a gyön-

gébb hangsúlyú esik el, eltérően az irod. nyelvtől: pl. *tsidrə* (kfn. zitteren, úfn. zittern), *tsavlə* (kfn. zabelen, úfn. zappeln), *ęrχrə* (kfn. ergeren, úfn. ärgern), *hovlə* (kfn. hobelen, úfn. hobeln), *vrštruvlə* (kfn. zerstrobelen), *sudlə* (kfn. sudelen, úfn. sudeln).

ε) A középfok *r*-je előtt gyöngül, a felsőfok *št* végzete előtt egészen elesik az *e*: pl. *prēt* — *prēdr* — *prētšt* (úfn. breit — breiter — breitest).

ζ) A kicsinyítő kfn. *-lîn*-ből nyelvjárásunkban *l* lesz: *piχl* (Büchlein), *pīvl* (Büblein).

η) A kfn. *e* (ófn. *-î*) főnévképzőnek nyelvjárásunkban *i* felel meg. Pl. *sęiri* (Säure), *prēdi* (Breite). Ez az *i* azonban el is maradhat, ha a főnévképzés az umlauttal is jelezve van: *khelt* (Kälte), *leŋ* (Länge).

ϑ) Azok a képzők, a melyeknek a hangzója nem *e*, hanem más hang, nem szenvednek syncopét, pl. *uŋriš* (kfn. hungerisch = magyarul), *tseignis* (Zeugnis), *špārsam, heršaft, ortnuŋ* (Ordnung), *kfęrlíχ* (gefährlich).

Csak a *-heit* képző gyöngül el ebben a szóban: *šenetsēf* (Schönheitsseife). Ennek azonban a szó első tagjának értelmi elhomályosulása az oka, l. 17. l.

3. Összetett szavak második tagja.

40. §. Az összetett szavak utótagjának fejlődése hasonlít a képzőkéhez, a mennyiben a nyj. ezeknek hangzóit is gyöngíti vagy gyöngíteni törekszik. A különbség a hangsúlytalan utótagok és a szintén hangsúlytalan képzők között azonban az, hogy az előbbiek önállóan, tehát hangsúlyosan is előfordulnak. Az a logikai kapcsolat, mely ugyanazon szó hangsúlyos és hangsúlytalan alakja közt fönnáll, a legtöbb esetben megóvja a hangsúlytalan utótag hangzóit. Mihelyt azonban ez a kapcsolat csak csekélyfokú jelentéselkülönülés folytán is megszünik, a hangsúlytalan utótag hangzói épen olyan elbánás alá esnek, akárcsak a képzőkéi. Így pl. a *poklhān* (pulykakakas) szóban még világos a *hān* (Hahn) elem, ezért a hangzója hangsúlytalan helyzetben is megmarad hosszúnak. Ellenben a *phohan* (Pfau+Hahn) szóban már rövid a Hahn szó hangzója, mert a második tagnak összefüggését a Hahn szóval nem érzi a nyelvtudat. Így rövidült meg hangsúlytalan helyzetben a *tāx* (Tag) szó ezekben:

suntax, feštax, vẹrtax (Werktag), *mōntax, tinštax, tunrštax, frẹitax, samštax, Khanstax* (Johannstag); nem mondják azonban *sumṛtax* (Sommertag), hanem *sumṛtāx*. Így rövidült meg a *šū* (Schuh) ebben az összetételben: *hentšə* (Handschuh). A nyelvérzék előtt annyira nem világos a második tag, hogy a szóvégi *ə*-t plur. képzőnek fogják föl és visszakövetkeztetik ezt az egyes számú alakot: *hentš* (Handschuh). Ilyenek még: *kārtə* (Garten) megrövidül ezekben: *vẹinkartə* (Weingarten), *krautkartə* (Krautkartə (Krautgarten); itt is elhomályosult a Garten fogalom, mert az uralkodó képzet megváltozott; az első ugyanis szőlőkertet jelent (a mely rendesen nincs is bekerítve), a másik pedig egy a falu mellett levő dülőt, a mely ma már nem (talán valamikor volt) káposztáskert. *tēl* (Teil) elhomályosult a *fortḷ* (Vorteil) szóban, a **mât* (v. ö. *kəmāt* = kaszált rend) a *krumət* (kfn. *gruonmât*) szóban.

Még könnyebben elkophatott a hangsúlytalan utótag természetesen oly esetben, a mikor mint önálló szó kiveszett a nyj. szókincséből: *noxpṛ* (Nachbar), *prēsəm* (kfn. *broseme*, ófn. *brosām* = kenyérmorzsa és kenyérbele), *lẹimət* (kfn. lînwât = vászon), *inkvet* (kfn. ingeweide > Eingeweide), *erpir, maulpir, lorpir* (Erdbeere, Maulbeere, Lorbeer).

4. Előszótagok.

41. §. 1. A *be-, ge-* előszótagok elvesztik hangzójukat *s, š, f*-el kezdődő igék és főnevek előtt: *ksuŋ* (gesungen), *ksīn* (gesehen), *ksims* (Gesims), *kštank* (Gestank), *kfẹrχt* (gefürchtet), *kfal* (gefallen), *kfun* (gefunden); *psets* (Besetz), *psof* (besoffen);

2. következő *h*-val *kh, ph* aspiratává olvadnak össze: *khal, khol, khōp* (gehalten, geholt, gehoben), *phalə* (behalten);

3. a *ge-* az utána következő *g* vagy *k*-val *k*-vá, illetőleg *kh*-vá vonatik össze: *kaŋ* (gegangen), *kin* (gegeben), *kes* (gegessen), *khāft* (gekauft). Ritkán használatos part. perfectumoknál azonban rekonstruálják a *kə-* alakot: *kəkilt* (gegolten), *kəkhīrt* (gekehrt), *kəkhit* (kitten, kfn. küte, küt főnévhez);

4. *l* és *v*-vel kezdődő főnevek előtt a *ge-* elveszti hangzóját, ugyanilyen kezdetű igék előtt nem: *kvelp* (Gewölbe), *klanṭr* (Geländer), *kvalt* (Gewalt), *klēs* (Geleise); ellenben: *kəlof* (gelaufen), *kəlōpt* (gelobt), *kəvorf* (geworfen), *kəvun* (gewonnen);

5. a *ge-* minden más esetben, tehát hangzó, *t, p, th, ph* előtt, a *be-* a 3., 4. alatti esetekben is megtartja hangzóját *ə* alakjában: *kəakr̥t, kəęrχr̥t* (geackert, geärgert), *kəprox* (gebrochen), *pekhērə* (bekehren), *pətankə* (bedanken).

6. a *ver*-ből nyelvjárásunkban *fr̥* lesz (v. ö. 62. §.) magánhangzók előtt *fər*: *fr̥tęrvə, fərarveidə.* Az *er-* és *zer-* előképzők nyelvjárásunkban nem használatosak (az előbbi megvan az *ərinrə:* erinnern szóban); ezeknek a helyét is a *fər, fr̥* foglalta el: *fr̥šlān, fr̥preχə, vr̥štopə, fəręisə* (zerreissen), *fr̥tsēlə,* (erzählen), *fr̥šrekə* (erschrecken).

Megj. A kfn. *verrecken* (kimúlni) igében kiesett a *ver*-ből a hangzó: *frekə.* Itt már nem is érzi a nyelv a *ver-* képzőt, hanem a *fr* hangokat is a tőhöz veszi, úgy, hogy a part. perf. *kfrekt* (tulajdonképen: ge-ver-reckt).

5. Pro- és enklitikus szavak.

42. §. Közönséges jelenség az irod. nyelvben is, hogy valamely szónak hosszú hangzója, ha proklisisbe vagy enklisisbe kerül, vagyis a mikor a beszéd mintegy átsiklik rajta — megrövidül. Pl. *vi gēts*-et mondanak általában *vī gēts* (wie geht's) helyett. Nyelvjárásunkban a proklitikus és enklitikus alakok jobban elválnak a hangsúlyosaktól, mint az irodalmi nyelvben, sőt két esetben különböző jelentések kapcsolódnak hozzájuk. Proklisisben megrövidültek:

1. Gyakran ismétlődő szólások hangsúlytalan szótagjai: *kuntāx, kunovēt, kumorjə, kudinaxt* (guten Tag, Abend, Morgen, — gute Nacht!), *klopsēs krišt* (gelobt sei Jesus Christus), *Jesmanjōsēp* (Jesus, Maria und Josef), *phedrunphaul* (Peter und Paul).

2. A névelők: *tr̥, ti, əs* vagy *s* (der, die, das), pl. *tr̥ hunt, ti khęrχ, s khint.*

3. A következő hangsúlyos szóval összevonatnak proklisisben:

kfn. hier: *jaus, jin, jovə, junə* stb. (V. ö. 59. §.)

kfn. hër: *ruf, runr̥, raus, rin, rivr̥* (úfn. herauf, herunter, heraus, herein, herüber).

kfn. hin: *nin, naus, nuf, nunr̥, nivr̥* (úfn. hinein, hinaus, hinauf, hinunter, hinüber).

kfn. in: ebben a kifejezésben: *nēviχkhęit* (in Ewigkeit; felelet a «gelobt sei J. Chr.» köszöntésre).

kfn. ein: *əmōl, mol; ənanṛ, nanṛ* (einmal, einander).
kfn. all: *əlēn, əlēniχ* vagy *lēniχ* (= allein).
kfn. vil: *vlęiχt* (vielleicht).
kfn. zuo: *tsam* (zusammen), *tsruk* (zurück), *seršt* (zuerst), *sletšt* (zuletzt), *sfedṛšt* (zuvörderst). Ennek az *s*-nek eredete már nem világos a nyelvtudat előtt. Az ilyen kifejezést: *s vār seršt* (es war zuerst) úgy fogják föl, mintha a második *s* is névelő volna (es war das erste). Ezért a *seršt, sletšt* alakok analogiájára ilyen alakok is keletkeztek: *ššenšt, skrešt*, stb. e helyett *tṛ šenšti, tṛ krešti* vagy *ti šenšti, ti krešti*, pl. *unsər kārtə is əs šenšt im torf* (unser Garten ist der schönste im Dorf).

4. Az olyan szavaknak, a melyek gyakran fordulnak elő hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben (enclisisben vagy proclisisben), — két, néha három alakjuk is van a különböző hangsúlyozásnak megfelelően. Ide tartozik a névmások nagy része:

α) személynévmások. A személynévmás hangzóinak elváltozását a különböző hangsúlyi fokokon a következő táblázat tünteti föl. Az egyes alakok előtt zárójelben levő számok a hangsúly erősségét jelölik tehát: (1.) *ēs*, (2.) *əs*, (3.) *s* jelentése: az *es* 3-ik személyű névmás, ha hangsúlyos *ēs*-nek, ha középhangsúlyos *əs*-nek, ha hangsúlytalan *s*-nek ejtetik.

		1. személy	2. személy	3. személy
Egyes szám	Nom.	(1, 2, 3) *iχ*	(1) *tū*, (2, 3) *tu*	(1) *ęr* (2, 3) *ęr* (hímnemű) (1) *sī* (2, 3) *si* (nőnemű) (1) *ēs* (2) *əs* (3) *s* (semleges)
	Dat.	(1) *mīr* (2, 3) *mṛ*	(1) *tīr* (2, 3) *tṛ*	(1) *īm* (2) *əm* (3) *m* (1) *īrə* (2) *irə* (3) *ir* (1) *īm* (2) *əm* (3) *m*
	Acc.	1, 2, 3) *miχ*	(1, 2, 3) *tiχ*	(1) *īnə* (2, 3) *nə* (1) *sī* (2, 3) *sə* (1) *ēs* (2, 3) *s*
Többes szám	Nom.	(1) *mīr* (2, 3) *mṛ*	(1) *tīr* (2, 3) *tṛ*	(1) *sī* (2, 3) *si*
	Dat.	(1, 2, 3) *uns*	(1, 2, 3) *ęįχ*	(1) *īnə* (2, 3) *nə*
	Acc.	(1, 2, 3) *uns*	(1, 2, 3) *ęįχ*	(1) *sī* (2, 3) *sə*

β) A birtokos névmások magánhangzó eleme változatlan marad hangsúlytalan helyzetben is; ezeknek hangsúlytalan alakjában a szóvégi *-n* kopik le: *męin — męi; tęin — tęi; sęin — sęi.*

γ) Kérdő névmások. Magánhangzóik a 2., 3. fokon megrövidülnek: *vẹ̄r — vẹr; vū — vu; vās — vas; vī — vi.*

δ) Mutató névmások: *tẹ̄r — tẹr; tī — ti; tes.*

ε) Határozó szók: *tō — to* (= da); *sō — so* (so).

ζ) Kötőszók: *āx, ā — ax, a* (auch); *tan — tn* (denn).

η) Legérdekesebben fejlődtek a kfn. viertel és gehœren szavak. Az előbbi, ha mint számnév, tehát hangsúlytalanul van alkalmazva nyelvjárásunkban: *fẹrtl,* ha ellenben mint főnévként van használva (jelentése véka, gabona ürmérték), a tőhangzó megmarad hosszúnak: *fẹ̄rtl.* A gehœren igének hangsúlyos leszármazottja: *khẹ̄rə* és *khẹ̄riχ* (gehören, gehörig = illik, illendő, elegendő; pl. *sō khērt siχ* = jól van, úgy kell). Hangsúlytalan alakjából a nyj. *khẹrə* igéje keletkezett (jelentése: nekem van, pl. *tes khẹrt męin* = ez az enyém).

Két alak felel meg még a kfn. base szónak is nyelvjárásunkban. Ilyen kifejezésekben: *ves lēni* (Base Helene), *ves khati* stb. kfn. base > *ves.* Ellenben, ha hangsúlyosan szerepel, akkor kfn. base > *vēs,* pl. *tes is męi vēs* (das ist meine Base).

II. Mássalhangzók.

43. §. Nyelvjárásunk mássalhangzói a következők: a) liquidák: *l, r;* b) nasalisok: *m, n, ŋ;* c) explosivák: *p, d, t, g, k* (és *t́*); d) spiransok: *v, f, đ, s, š, j, χ, x;* e) aspiraták: *ph, th, kh;* f) affricaták: *ts, tš;* g) hehezet: *h.*

44. §. *a)* Liquidák. A nyelv hegye az *l* hangnál a felső fogsor és az alveolák között articulál. Az articulatio helye előre és hátra kissé eltolódik a szerint, a mint elülső vagy hátulsó nyelvállással képzett hang követi az *l*-et. Az *r* hangnak nyelvjárásunkban csak a «gerollt» alakja van meg, de nem olyan tiszta a nyelv hegyének a rezgése, mint pl. a magyarban. (Ezért könnyen mehetett át a *đ r*-be.) Az *l* is, meg az *r* is lehet sonans: *l̥, r̥.*

45. §. *b)* Nasalisok. Az *m, n* teljesen megegyezik a magyar *m, n*-nel. Az *ŋ* hang *n*+*g*-ből keletkezett hasonulás folytán: a

g-nek megfelelő nyelvállás kombinálva van a lágy inynek *n*-re jellemző állásával. A szerint, a mint palatalis vagy velaris *g* articulatiója vegyül az *n*-ével, lehet ez a hang palatalis (elülső nyelvállású magánhangzók előtt) és velaris (hátulsó nyelvállású magánhangzók előtt).

46. §. *c)* Explosivák. Az irodalmi zöngétlen mediáknak nyelvjárásunkban zöngétlen erős hangok (Sprenglaute) felelnek meg: *p, t, k;* a *d* és *g* nem spontán hangfejlődés eredményei és csak *l* előtt fordulnak elő (l. 50. §). A palatalizált *ť* hangot csak néhány szóban használják: *kaťəhos, peťar, khuməťant* (= gatya, betyár, komédiás). Ez a hang nyilván a magyarból került a nyelvjárás hangkészletébe. Eleintén valószínűleg *ti̯*-t ejtettek. (Az irodalmi Komödiant szót ma is *di̯*-vel ejtik.)

47. §. *d)* Spiransok. Dentilabialisok: *v, f*. Ezeknél a légáram az alsó ajak belső széle és a felső fogsor közötti résen tódul ki és a felső ajakon megtörik. Ajakgömbölyítés nélkül képzett magánhangzók előtt (pl. *ve-*, *vi-* kapcsolatban) a felső fogsor az alsó ajak azon részével artikulál, a melytől kezdve az ajkakat csukott szájnál még látni lehet. Ajakgömbölyítéssel képzett hangzók előtt (mivel az ajakgömbölyítést már a mássalhangzóba anticipáljuk) az alsó ajak belső szélével artikulál a felső fogsor.

Interdentalis vagy postdentalis: *đ*. Az *e* és *i* hangok után a nyelv hegye, a mely az alsó fogsor mögött van, valamivel föl- és előretolódik e hang ejtésénél, úgy hogy alsó lapja az alsó fogsoron van, felső lapja pedig a felső fogsorral rést alkot. A nyelv hegye *e* és *i* hangok után képzett *đ* hangnál is nagyon kevéssé nyúlik át az alsó fogsor felső szélén, hátsó nyelvállással képzett hangok után pedig a nyelv a *đ* ejtésekor az alsó fogsornak a belső szélét is alig, vagy épen nem érinti. Ez a spirans hang igen rövid időtartamú és sokszor olyan benyomást tesz a fülre, mint az egyrezdületű *r*. A lotharingiai nyelvjárások egy részében azzá is fejlődött, pl. a nyelvjárásunkbeli *fūđr* (= Futter)-nek a siegerlandi nyj.-ban *fōrer* felel meg. (PBB. IX. 113. s k.)

Az *s* és *š* hangok teljesen megfelelnek a magyar *sz* és *s*-nek. Az előbbinél a nyelv háta a felső foghússal artikulál, a levegőáram egy a nyelvben képződő vályualakú nyíláson tódul

ki és a felső fogsoron megtörik. Az *š* ejtésénél a nyelv hegye felfelé görbül; elülső nyelvállású hangzók előtt a foghúst érinti; ha egymás után ejtjük *ši, še, ša, šo, šu* hangokat, a nyelv hegye mind hátrább megy az *š* ejtésénél egészen az alveolák hátsó széléig és a szájpadlást mind gyöngébben érinti. Az ajakállás rendesen a következő hangzóból van anticipálva.

A *χ* és ennek zöngés megfelelője *j* nyelvállás tekintetében megegyeznek a *t́* hanggal, csakhogy nem zárt, hanem rést alkot a nyelv háta. Hátsó nyelvállással képzett hangzók szomszédságában a nyelv valamivel hátrább húzódik: a *χ* palatalis spiransból *x* velaris spirans lesz.

48. §. *e)* Affricaták: *ts, tš*, ezekben össze van vonva a *t*-és *s, š* artikulácziója. A nyelv *ts*-nél *t*-t articulált, de ez a *t* különbözik a *ta* szótagban levő *t*-től, mert a zár mögött megvan az *s* hang képzéséhez szükséges rés, úgy hogy, a mikor a légáram a nyelv hegyének egy kis leeresztésére kitódul, rögtön *sz*-et hallunk. Az *tš* ejtésekor az explosio valamivel hátrább történik (*š*-nek megfelelő helyen), mint a *t*-nél.

49. §. *f)* Aspiraták. Csak tenuisból képeznek aspiratát és csak vocalis előtt. Az explosio után a hangszalagok nem rögtön csukódnak össze (mint *p, t, k*-nál), hanem lassan közelednek. Az explosio és a vocalis kezdete közötti időt erős lehellet tölti ki, a mely *h*-hoz hasonlít. A rájuk következő vocalisok gyenge kezdetűek. (Schwacher Ansatz.)

Hosszú mássalhangzót a nyelvjárásban nem ejtenek, még olyankor sem, a mikor két egymás után következő szó közül az első ugyanarra a hangra végződik, a melylyel a második kezdődik. Pl. *vek*+*kēn*>*vekēn* (weggehen), *šnel*+*lāfr̥*>*šnelāfr̥* (Schnelllaufer = kerékpár). Annak, hogy az újabb német nyelvben általában megrövidültek a hosszú mássalhangzók, a beszédütem gyorsulása az oka. Kitünik ez a magyar nyelvből is, a mely rendesen megtartotta a régi hosszú mássalhangzókat és csak azokat rövidítette meg, a melyek gyakran előforduló, gyorsan ejtett szavakban fordulnak elő. Így pl. hosszú *cs* hang felel meg a *t*+*cs* hangkapcsolatnak a «mit cselekszel» kifejezésben (miccselekszel), ellenben rövid a *cs* a «mit csinálsz»-ból lett micsinálszban, épígy megrövidült a névelő **z*-jének és a szókezdő mással-

hangzónak hasonulásából keletkezett hosszú mássalhangzó: afföld>a föld, attemplom > a templom stb. (V. ö. Nyr. XXXVI. 113. s k. l. közölt értekezésemmel.)

Mássalhangzó-kapcsolatok.

50. §. Hasonulás. Két egymás mellé kerülő hang igen sokszor közeledik egymáshoz articulatio tekintetében, hogy a közöttük való átmenet könnyebb legyen. Néhány ilyen jelenséget már láttunk, pl. a *k*, *l* hangoknál a nyelv más-más helyen artikulál a szerint, a mint elülső vagy hátulsó nyelvállással képzett hangzó követi, az *š u* előtt felveszi articulatiójának tényezői közé az ajakgömbölyítést stb.

Két egymás mellé kerülő mássalhangzó hasonulásának eredményei a következő hangváltozások: **dl>dl, gl>gl.* Pl. *mēdl, fōgl, rigl, khuglə, piglə* (Mädchen, Vogel, Riegel, kugeln, bügeln).

Hogy a *g*, *d* hangok nem spontan hangfejlődés eredményei, hanem az *l* hasonító hatása alatt keletkeztek, kitünik abból is, hogy más helyzetben — mint *l* előtt — nem használatosak és hogy a megfelelő labialis zöngés explosiva: a *b* nincs meg nyelvjárásunkban, mert a **b*-re már nem hathatott az *l;* a kfn. hobel>*hovl.* (V. ö.

51. §. Kfn. *lt, ld>l* intervocalis helyzetben. Pl. kfn. halten>*halə*, kfn. holder>*holr* (=bodza). Megmarad azonban az *ld, lt,* ha szóvégén van: *velt, kelt, felt* (Welt, Geld, Feld stb.); megmaradt továbbá ezeknek ragozott alakjaiban intervocalis helyzetben is: *feltr* (Felder). Kfn. *nd, nt>n* intervocalis helyzetben, pl.: kfn. schenden > *šenə* (= szidni), kfn. wunder > *vunr*, kfn. unten>*unə*, hundert > *hunrt,* hinten > *hinə* stb. Kivétel csak a sibente > *sivəti* (=hetedik) szó. Ennek oka részben az, hogy a *finfti, seksti* (ötödik, hatodik) szavak, a melyek -*ti*-re végződnek, hatottak rá, részben pedig az, hogy a szabályos *sivəni* az alapszámot (kfn. sibene) jelöli.

52. §. Kfn. *mb, mp > m* ezekben: *ēmr* (kfn. eimber, ember=veder), *tum* (kfn. tumb), *krum* (kfn. krump), *ims* (kfn. inbîʒ).
Kfn. *mo > m* ebben: *lęimət* (kfn. lînwât = vászon).

53. §. Kfn. *nv > m.* A többes első személyű igerag *n*-je a

wir névmás kezdő *v*-jével *m*-mé hasonult, tehát: kfn. haben wir, leben wir=*hamṛ, lēvəmṛ*. Ezt az *nv*-ből *m*-et azután a nyelvérzék egészen a névmásnak tudta be és a *hamṛ, lēvəmṛ* alakokat így elemezték: *ha-mṛ, lēvə-mṛ*. A többes első személyű névmásnak ez a *mṛ, mir* alakja azután általánossá lett és teljesen kiszorította az eredeti *wir*-t.

Ez a hangváltozás lehetett hatással nyelvjárásunkban a többes második személyű névmás *tir, tṛ* alakjának keletkezésére. Behaghel (Grdr. 775) a *tīr* (= ihr) alaknak anorganikus *t*-jét úgy magyarázza, hogy az egyes számú dativusi dir (= neked) hatott volna rá. Az egyes dativusnak a hatását a többes nominativusra már csak azért sem tartom valószínűnek, mert a *tīr* alaknak *dös* változata is előfordul, pl. a perneggi nyelvjárásban, a hol a *d* szintén anorganikus hang (az ihr (= ti) szabályos megfelelője ös volna).

Lessiak a *dös* alakot úgy magyarázza, hogy *habet eȝ-ből a *-t* megkettőzésével habet teȝ keletkezett és ebből vonták el a *dös* alakot. A *t* hangnak ilyen megkettőzése azonban nagyon valószínűtlen. Véleményem szerint itt sandhi-val van dolgunk; a kfn. habet eȝ, habet ir alakokat így választották szét: habe-teȝ, habe-tir.

Nyelvjárásunk *tir* alakjának keletkezésére azonkívül hatással lehetett a többes első személyű *mir* (l. fentebb) névmás. A *tir* névmási alak a következő analogia alapján fejlődhetett:
hamṛ: mṛ, mir; hatṛ: tṛ, tīr.

54. §. Ha két explosiva egy harmadik mássalhangzó mellé kerül, az egyik explosiva rendesen kiesik hangsúlytalan szótagokban és elhomályosult összetételekben: *kitṛ, hatṛ* (gibt ihr, habt ihr eredeti gebet ihr, habet ihr-ból); *letselt* (Lebzelt = mézes kalács), *vęrtax* (kfn. werctac = hétköznap), *hāpḷ* (kfn. houbetlîn = fej, káposztafej), *šilkrot* (Schildkröte), *mark* (= Markt, vásár), *ęrpir* (Erdbeere).

χ, x kiesik a következő spirans vagy liquida előtt a következőkben: *rafaŋ* (Rauchfang), *khęrvęi* (Kirchweihe), *hofart, hofartiχ* (kfn. hohvart).

sš > *š* pl.: *auštēn* (ausstehen), *vakštok* (Wachsstock), *iχ vēs — tu vēšt* (du weisst), *iχ hēs — tu hēšt* (du heisst) stb.

55. §. Itt említem meg a Wintelertől klappgeräuschnek nevezett hangokat, a melyek akkor keletkeznek, ha nasalis, liquida vagy spiransból egy másik nasalis, liquida vagy spiransba mennek át a beszélő szervek. Az átmenet közben a kitóduló légáram vagy semmi akadályra sem talál egy pillanatra, ilyenkor a mássalhangzók nyelvállásának megfelelő magánhangzó keletkezik a két mássalhangzó között, pl. *ārəm* (= arm, Arm), *tārəm* (Darm), *khęriχ*, *pęriχ* (Kirche, Berg), *haləm* (Halm) stb. — vagy egy pillanatra valahol megakad a légáram, úgy hogy explosiva keletkezik. Ez az utóbbi eset nyelvjárásunkban ritka. Csak *ls, ns* és *lš, nš* között ejtenek anorganikus *t* hangot, a mely az *s, š* hangokkal affrikátát alkot, pl. *kelts, hants, faltš, mentš* (Gelse, Hans, falsch, Mensch). Máskor még a nehezebben ejthető hangkapcsolatokban sincs meg ez az átmeneti hang, pl. kfn. bölren > *pelrə, polrə*, irod.: poltern (*ml* között *p*-t ejtenek ebben a szóban: *šimpḷ* (kfn. schimmel); *šl* között *t*-t a *tištlər* = Tischler szóban). Ebben a tekintetben tehát nyelvjárásunk épen ellentéte a permegginek, melyben *ml, nl, nr* stb. hangok között is ejtenek anorganikus *t*-t: *himbḷ* (Himmel), *prindḷ* (Brünnlein), *mandṛ* (Männer) stb.

Dissimilatio (hasontalanítás).

56. §. *a)* Teljes: kfn. forder, fürder > *fēdṛ* (pl. *tṛ fēdṛšti* = der förderste), *apotrēə* (v. ö. franczia portrait) = lefényképezni, *kaštiχ* (garstig), *kvatīr* (franczia quartier = lakás), *mašīrə* (marschieren). A szóvégi *-rer* szótag helyett *rə*-t ejtenek mindig: *lērə, pharə* (Lehrer, Pfarrer), *pakovarə, teməšvarə* (Bakovár-er, Temesvár-er). Egyéb esetekben a szóvégi *r* megmarad, pl. *krēmṛ, phēdṛ* (Krämer, Peter) stb.

57. §. *b)* Részleges: *palvīrə* (barbieren), *męršḷ* (Mörser), *šlikovits* (Schliwowitz), *tesṇtīrə* (desertieren). Kétszeres dissimilatio eredménye a *morvḷštēn* szó (= Marmorstein) (**marmṛ* > *marmḷ* > *morvḷ*; Lessiak nyelvjárásában még tovább fejlődött: *varvḷ*; 35. l.).

A mássalhangzók történeti fejlődése.

Liquidák.

58. §. Kfn. *l* megmarad minden helyzetben: *holə* (= holen), *lāfə* (laufen), *faul, melkə* (melken) stb.

Kfn. *r*. Szó elején mindig, szó közepén és szó végén (a következő §-ok eseteinek kivételével) legtöbbnyire megmarad: *rāx* (Rauch), *khārt* (Karte), *fārə* (fahren), *lẹ̄r* (lehr), *fẹrχtə* (fürchten) stb.

Két esetben *d*-vé hasonul *l* előtt: *tīdl, šluptīdl* (= Türlein, kis ajtó) és *fādl̥* (v. ö. ófn. farhel, farel = malacz.)

59. §. Már a kfn.-ben elmarad az *r* hosszú hangzó után szó végén, különösen a dâr, wâr (= wo), hier, mêr és êr (eher) szavak végéről. Azonkívül elmarad ugyancsak már a kfn.-ben a ver- előképzőből: verlust > vlust. (V. ö. Behaghel Grdr.[2] V. 94. § és Michels: Mhd. Elementarb. 98. §.)

A rajnai frank nyelvjárások közül némelyekben végbement ez a hangváltozás (pl. a verbásziban), mások csak egyes esetekben ejtették el ezt az *r*-et, mint pl. az ottenheimi. (PBB. XIII. k.)

Nyelvjárásunk e tekintetben az utóbb említetthez áll legközelebb. Elmarad a szóvégi *r* mindig a *hīr* (hier) szóból: *tohī* (dahier = itt a faluban); *junə, jovə, jaus, jin* (< hie unten, hie oben, hie aussen, hie innen = idelenn, idefenn, idekünn, idebenn). Ép így elmarad az *r* mindig a kfn. wâr (= wo) szó végéről: *vū, vuhin, vunaus* (wo, wohin, wohinaus).

60. §. A kfn. dâr szóból, ha önállóan áll, szintén elmarad az *r*: *tō, to;* de ez, úgy látszik, újabb fejlődés; egy gyermekrigmusban még előfordul az eredeti *r*-es alakja: *tār unter mẹinə fīsə* (= da unter meinen Füssen).

Megvan azonban a kfn. *dâr* szó *r*-je az ilyen összetételekben: *tr̥pẹi, tr̥fun, tr̥hinr̥, tr̥nēvr̥, tr̥viār*, (irod. dabei, davon, dahinter, daneben. V. ö. Lessiak: Pern. Mdt. 144. l.).

61. §. A kfn. mêr-ből keletkezett *mẹ̄r (mẹr)* és *me* alakok váltakozva fordulnak elő, az utóbbi azonban csak hangsúlytalanul használtatik, tehát: *iχ han kenə mẹr* vagy *iχ han khenə me* (ich habe keinen mehr). Ellenben *mẹ̄r kẹ̄lt* (mehr Geld) helyett nem mondják *mē kelt*. Épen így váltakoznak *nimẹr* és *nimi* (= niemehr). Kfn. *êr*-nek nincs phonetikus megfelelője nyelvjárásunkban, helyette *entr̥* (= előbb) alak járja.

62. §. A *ver*- képző mindig *fr̥* alakjában szerepel, itt tehát megtartotta az *r*-et a nyelvjárás. Valószínű, hogy az *r* kiesése a nyelvjárásnak valamely korszakában általánosabb lehetett, úgy

hogy *frprexə* alak mellett *vəprexə* alak is használatos volt (csak az utóbbit használják Verbászon). Csak az ilyen kettős alakokból (*vr* és *və-*) uralomra jutott *r*-es alak magyarázza meg azt, hogy a man szóból (általános alany) *mr* lett a nyelvjárásban (*və : vr = mə : mr*).

63. §. Újból keletkezhettek ilyen kettős alakok, mikor a falu alapítása után különböző (*r*-et megtartó és *r*-et elejtő) nyelvjárások összekeveredtek. Ez az oka annak, hogy a magyar *köpönyeg*ből (melynek szabályos megfelelője *kepənek* volna) *keprnek* lett a nyelvjárásban. (V. ö. Roos: Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten: franczia *vacance*>*frkans*.)

Nasalisok.

64. §. Kfn. *m*. A nyelvjárásban mindig megmarad, tehát olyan esetekben is, a mikor az irod. német nyelvben *n*-né változik: *mir* (mir), *morjə* (Morgen), *himl* (Himmel), *pām* (Baum); *fādm* (kfn. fademe, irod. Faden), *podm* (kfn. bodeme, irod. Boden), *pusm* (Busen), *vāsm* (Wasen, Rasen).

65. §. Kfn. *n*. Mindig megmarad szó elején és szó közepén: *nās* (Nase), *nevl* (Nebel), *lēnə* (kfn. lehenen, irod. leihen). Szó végén elmarad a *nē* (nein) szóban és a kfn. *mîn*, *dîn*, *sîn* birtokos névmások megfelelőiben, ha hangsúlytalanul (jelzőként) használják. Szemben állanak tehát *mei* — *mein*, *tei* — *tein*, *sei* — *sein*, pl. *mei pux* = mein Buch; de: *tes pux is mein* (dieses Buch ist mein; gehört mir). Megmarad a szóvégi *n* egytagú szavakban, ha kfn. egytagúakból fejlődtek, vagy ha a hangzójuk kfn. *voc.*+*-ge-* (*-he-*)-ből vonatott össze, pl.: *han* (kfn. hân = haben), *tūn* (kfn. tuon), *lōn* (Lohn), *štēn* (Stein), *vein*; *vān* (Wagen), *rēn* (Regen), *jān* (jagen), *trān* (tragen), *šlān* (schlagen), *kēn* (gehen), *štēn* (stehen). Ellenben *frōə* (< kfn. frâgen), *plōə* (< kfn. plâgen). Megmarad az *n* még a *kin* és *ksīn* alakokban (= geben, gegeben; sehen, gesehen).

66. §. A többtagú szavak végéről mindig elveszett az *n*: *mir lēsə* (= wir lesen), *sī lēsə* (sie lesen), *prenə* (brennen), *tipxə* (Töpfchen), *lēpxə* (Laibchen).

Utána következő *g*-vel régi *e*, *l*, *r*, *ch* előtt *ŋ*-é lesz: *faŋə*

(fangen), *aŋḷ* (Angel), *uŋṛ* (Unger = Ungar), *huŋṛ* (Hunger), *tsuŋ* (Zunge), *faŋχəs* (= fogócska).

Explosivák.

67. §. Kfn. *b* > *p*, szó kezdetén: *pḙr*, *pḙrχ*, *pux*, *pinə* (binden), *porχ* (Borg). Az irod. nyelv megtartotta a kfn. *b*-t: Bär, Berg, Buch stb. Egyes esetekben *p*-t találunk az irod. nyelvben kfn. szókezdő *b* helyén. Ennek az irod. *p*-nek nyelvjárásunkban *ph* felelne meg, de a kfn. *b*-nek megfelelő *p*-t találjuk a helyén, pl. kfn. boltern, irod. poltern, nyj. *polrə*; kfn. beltz, irod. Pelz, nyj. *pelts*. Egy esetben azonban a nyj. az irod. nyelvvel párhuzamosan fejlesztette a kfn. *b*-t: kfn. bulver, irod. Pulver, nyj. *phulfṛ*.

68. §. Épen így *p* felel meg a kfn. *b*-nek, ha mássalhangzó előtt vagy után, vagy a szó végén áll: *klāpšt* (glaubst), *krampə* (= Krampen, magyarul: gebe), *ap* (ab), *khalp*, *šḙip*, *vḙip*.

69. §. A *be-* előképző *b*-je a halten ige *h*-jával *ph* aspiratává vonatott össze: *phalə*. Elveszett a kfn. *b* az *ims* (kfn. imbiʒ), *ēmṛ* (kfn. *eimber* = veder) és *pū* (buobe) szavakból.

70. §. Kfn. *b* > *v* két magánhangzó, két liquida, továbbá magánhangzó és liquida között. Ez a *v* Schmidt szerint (A verbászi nyj. 18. l.) a germán *b*-nak egyenes folytatása. E szerint tehát a nyj. ilyen *v* hangjai nem is kfn. *b*-ből, hanem germ. *ƀ*, ófn., kfn. *v*-ből fejlődött volna, pl. *krāvə* (graben, Graben), *lēvə* (= leben, Leben), *arvḙidə* (arbeiten), *kavḷ* (Gabel), *hivḷ* (kfn. hübel, úfn. Hügel).

71. §. Épen így *v*-vé lesz a *b*-ből fejlődött *p* is, ha az említett helyzetbe kerül: *khalp* (Kalb), plur. *khelvṛ* (= Kälber), *farp* (Farbe), — *fḙrvə* (= färben), *hēp* (= hebe), — *hēv ūf* (= hebe auf), *kip* (= gib), *kiv ovaxt* (gib acht) stb.

72. §. Kfn. *p* > *p*. 1. Szó végén és mássalhangzó előtt: *tāp* (kfn. toub, toup, irod. taub), *lump*, *pralə* (kfn. prâlen), *prḙis*, *prīfuŋ*, *plōə* (plagen).

2. Magánhangzók előtt kfn. *p* > *ph*, csak az újabb jövevényszavakban marad meg *p*-nek: *phār*, *phalm*, *phēdṛ* (Paar, Palme,

Peter), ellenben: *post, papīr, persōn, parətīs* (Paradies), *punkt, pensiōn, peχ*.

3. A hol a kfn.-ben ingadozás van a *b* és *p*-vel való jelölés között, ott a nyelvjárás a *b*-s alakot fejlesztette: kfn. bolster és polster > *polštr*, kfn. krabbeln, krappeln > *kravlə*.

Kfn. *pf* > *ph* vocalis előtt. Ez a hang már a kfn.-ben is igen gyakran *ph*-val van jelölve (v. ö. Michels: Mhd. Elementarb. 30. l.), *phaf* (Pfaffe), *phan* (Pfanne), *phohan* (Pfauhahn), *phetsə* (kfn. pfetzen = csipni), *phęif* (kfn. phîfe = Pfeife), *phenə* (pfänden), *pharə* (Pfarrer).

4. Szó végén és mássalhangzók előtt > *p*: *khop* (Kopf), *knop* (Knopf), *plantsə* (pflanzen), *plaštr*, *plux*, *plikə* (pflücken).

73. §. Az *mp* és *pp*-re a lautverschiebung áramlata nem hatott oly mértékben, mint más helyzetben levő *p*-re a rajnai frank nyj. terület északi, a középfrank déli részén, továbbá a sziléziai, felsőszász és thüringiai nyelvjárásokban. Az említett területen ugyanis a germ. *p l, r* és vocalisok után *pf*-fé, majd *f*-fé fejlődik, *m* után változatlanul megmarad. Épen így nem hat a lautverschiebung e területen *pp*-re, a mely az említett területen marad, míg a felnémet terület többi részén *pf*-fé fejlődik. Tehát: kfn. *mpf* (kfr. *mp*) > *mp*. Pl.: *štampə* (kfn. úfn. stampfen, kfr. stampen), *tamp* (kfn. úfn. Dampf, kfr. damp), *tempiχ* (= dämpfig, kehes: lóról mondják).

74. §. Kfn. *pf* (krfr. *pp*) > *p*. Pl. *šepə* (schöpfen), *šlupə* (schlupfen), ebből *šlop* (= hurok), *štripə* (= strupfen, durch die Finger ziehen), *klopə* (klopfen), *apl* (Apfel), *šnupə* (schnupfen), *ropə* (rupfen), *thupə* (tupfen).

t felel meg a kfn. *pp*-nek ebben a szóban: *špinəvet* (kfn. spinneweppe).

75. §. Kfn. *t, d* > *t* a következő §-ok eseteinek kivételével pl. *tāx* (Tag), *tantsə* (tanzen), *tankə* (danken), *torχ* (durch), *tēl* (Teil), *hunt, ent, khınt, sint* (Sünde), *vint* (Wind), *vārtə* (warten), *ortr* (franczia ordre = üzenet).

76. §. *th*-vá válik néhány szóban: *thitšə, thiksə* (= koczintani a kfn. tuc, duc főnévből), *thupə* (ige és főnév kfn. topfeből), *thurn* (Turm), *thūdə* (= tüten, dudálni), *thudəkręidl* (Tütenkräut-

lein = bürök, dudálófű, mert a gyerekek a szárából mélyhangú sípot készítenek); *theš* (Tasche) nyelvjárásunkban eredeti értelmében nem használatos, csak átvitt értelemben a *cunnus* szó (durva) jelzésére; *đ* lesz belőle intervocalis helyzetben, továbbá magánhangzó és *r* között: *šāđə* (= Schaden); de: *šāt trum* (= Schade darum, kár érte), *prediχə* (= predigen), *veđr* (Wetter), *feđr* (Vetter és Feder), *phēđr* (Peter), *entveđr ođr* (= entweder — oder), *rāt* (Rad), plur.-a *ređr*, *plāt* (Blatt), plur.-a *pleđr*, *ęr lēt* = er legt — *lēđ er* = legt er, stb.

77. §. A hangzó és *l* között álló kfn. *t*, *d*-ből fejlődött *đ* hang *d*-vé hasonul a következő *l* hatása alatt. Zöngés explosiv *d*-t a nyelvjárásban csak ilyen esetben ejtenek, pl. *mēdl* (Mädchen), *prādl* (Braten), *nōdl* (Nadel), *khidl* (Kittel), *fādlə* (a kfn. fademe szóhoz = befűzni), *šēdl* (= Scheitel).

78. §. Megmarad az intervocalis vagy voc. és *r*-*l* között álló *t* a *fatr*, *mutr*, *letə* (löten), *pitr* (bitter), *kletə* (kletten), *vetə* (wetten), *hotar* (határ), *khetə* (ketten), *khutə* (kutten) szavakban. Egymás mellett állanak *špotə* és *špođə* (spotten). *l* előtt megmarad a *t* ezekben: *khatl* (Kätlein = Kati), *tutl* (kfn. tutte kicsinyítője = csecs), *khutl* (= női könnyű felsőruha, blúz).

Megj. Ez a *đ* hang a délkeleti Pfalzban, a handschuhsheimi és siegerlandi, továbbá néhány alnémet nyelvjárásban *r*-be ment át. (V. ö. Schmidt: Verbászi nyj. 94. §.) Ennek a hangváltozásnak nyomát találtam nyelvjárásunkban két szóban: *orə* (= oder, csak a gyermekek mondják így, rendesen *ođr*) és *kūri khervęi* felkiáltásban; (különben *gute* = *kūđi*).

Kfn. *nd*, *ld* > *n*, *l* (v. ö. 51. §)]: *pal* (bald), *un* (und), *halə* (halten), *phenə* (pfänden), *pinə* (binden), *kilə* (gelten), *štenr* (kfn. stenter = kád), hordó), *vanrə* (= wandern).

Kfn. *rd* > *r* a werden igében: *verə*-.

Kiesik az intervocalis kfn. *t* a következő szavakban: *knēə* (kneten), *mēər* (kfn. mæder, kaszás), *prīə* (kfn. brüeten).

Kfn. *g* (szó végén *k*, *c*):

1. Szó elején és a következő §-ok kivételével > *k*, pl. *kērə* (gerne), *kīriχ* (gierig), *kavl* (Gabel), *kevl* (Giebel).

2. Szó közepén és szó végén, ha két magánhangzó között áll, vagy ha előtte *l*, *r*, utána pedig magánhangzó van, *x* vagy

χ lesz belőle a szerint, a mint *a, o, u* — vagy *e, i, l, r* áll előtte, pl. *trōx* (Trog), *krux* (Krug), *tāx* (Tag), *kənux* (genug), *plux* (Pflug), *vēχ* (Weg), *ēχ* (Egge), *krīχ* (Krieg), *tāiχ* (Teig), *pęrχ* (Berg), *palχ* (Balg), *ęrχrə* (ärgern), *folχə* (folgen).

3. *l* előtt megmarad a *g* (v. ö. 50. §): *igl̥* (Igel), *rigl̥* (Rie-(gel, *fōgl̥* (Vogel), *nāgl̥* (Nagel), *khugl̥* (Kugel), *piglə* (bügeln).

4. Kfn. *g* > *j* a következő szavakban: *morjə* (morgen), *morjets* (des Morgens, reggel), *rāiə* (Reigen), ma már nem használják az utóbbit, de előfordul egy gyermekversben. (L. szövegmutatvány 47. l.)

5. Kfn. *-ge-* az előző hangzóval összeolvadt, pl. *lęiə, lāə, lēə* (kfn. lêgen, lëgen, legen), *pətrīə* (betrüegen), *jān* (kfn. jagen), *rēn* (Regen), *kęi* (kfn. gîge), *vō* kfn. wage), *au* (kfn. ouge), *plōə, klāə* (kfn. plâgen, klagen), *māt* kfn. maget) beczéző szó, kis lányoknak mondják: *tu pišt męi māt.*

79. §. Kfn. *k:*

1. Hangsúlyos magánhangzó előtt > *kh,* pl.: *khint, khēgl̥, kholvə* (Kolben), *khęrχ* (Kirche), *khivl̥* (Kübel), *khešt* (kfn. keste).

2. Mássalhangzó előtt és szó végén > *k,* pl. *krank, krux* (Krug), *klēn* (klein), *knovl̥* (Knoblauch).

3. A szóvégi kfn. *c, ec, ic* > *χ,* pl.: *velχ* (kfn. velc), *marχ* (kfn. marc = velő), *khalχ* (kfn. kalc = mész), *lēdiχ, lediχ* (kfn. lēdec, ledec).

Spiransok.

80. §. Kfn. *ch (h):*

1. Rendesen megmarad: *furχ* (Furche), *torχ* (durch), *hōx, hēχr̥* (hoch, höher), *laxə* (lachen), *šprōx* (Sprache), *ēχ* (= Ähre, a kfn. többes számú alaknak felfogott eher-ből).

2. Szó végén elmarad a következőkben: *klęi* (kfn. gelîche), *nō* (nach), *hē, nē* (Höhe, Nähe).

3. Szóközépen mássalhangzók után elmarad: *velər* (= welcher), *moləkhop* (= Molchenkopf, a. m. ebihal, békaporonty), *khęrvęi* (már a kfn.-ben is előfordul: kirwîhe = templomszentelés napja, búcsú). Hasonulás következtében: *rafaŋ* (Rauchfang), *kaušl̥* (kfn. gauchsel = marok) (v. ö. 64. §).

4. *s* előtt *k*-vá lesz: *pukštāp* (Buchstabe), *lẹiks* (kfn. liuchse= lőcs), *vaksə*, *fuks*, *niks*, *halpvēks* (wachsen, Fuchs, nichts, halbwegs), *nēkšt* (= nahe, de alakilag a nächst felsőfoknak felel meg úgy, hogy a középfokát így képezik: *nēkštr̥*).

5. Kfn. *h* szó kezdetén elmarad a hangsúlytalan kfn. hier > hie szóból: *junə*, *jove*, *jaus*, *jin* (= hier unten, hier oben stb.).

Kfn. *h* > *p*. Ebben a két szóban: *šlēp* (kfn. slehe = kökény) és *tsēp* (kfn. zehe = lábujj).

81. §. Kfn. *s (ʒ)*:

1. Megmarad a következő §-ok eseteinek kivételével: *sān* (sagen), *sivə* (sieben), *vis* (Wiese), *esə* (essen) stb.

2. *š*-sé lesz a következő hangkapcsolatokban: kfn. *sp*, *st*, *sl*, *sm*, *sn*, *sw*, *rs*, *ms*; pl. *hašpl̥* (= ügyetlen ember, a latin hospes-ből v. ö. 45. l.), *khašpr̥* (Kaspar), *klāpšt* (glaubst), *kriškhindl̥* (Christkindlein), *keišt* (Geist), *khaštə* (Kasten), *šlivr̥* (kfn. slüpfer= szálka), *šneidə*, *švẹr*, *amšl* (Amsel), *sunšt* (sonst), *oršl̥* (Ursula).

3. Kfn. *s* > *ts*: *tsām* (kfn. soum = gyeplő), *tsuklə* (kfn. suggelen = szopni), *tsẹidr̥* (= seit, összekeveredett a Zeit főnévvel), *omets* (= Ameise).

Kfn. *z*:

1. A kfn. *z* affrikáta nyelvjárásunkban is megmarad affrikátának: *tsuŋ* (Zunge), *tsaŋ* (Zange), *tsigl̥* (Ziegel) stb.

2. *s*-szé válik a zuerst, zuletzt-ből lett *seršt*, *sletšt* szavakban (v. ö. 42. §. 3.), továbbá olyankor, ha synkope következtében explosiva mellé kerül: *tripslə* (kfn. tropfezen = csepegni), *jūksə* (kfn. jûchezen).

Kfn. *f (v)*:

1. Rendesen megmarad: *finə*, *khāfə* (kaufen), *lāfə* (laufen) stb.

2. *l*, *r* előtt zöngéssé lesz a következőkben: *tẹivl̥* (Teufel), *švevl̥* (Schwefel), *štivl̥* (Stiefel, kfn. stivâl), azonkívül *v*-vé lesz az *f* ebben: *ōvə* (Ofen).

Megjegyz. A kfn. fünfzehen, fünfzic (fünfzehn, fünfzig) szavaknak nyelvjárásunkban (*fuftsen*, *fuftsiχ* mellett) *fuxtsen*, *fuxtsiχ* alakok felelnek meg. Ezeknek *x* hangja azonban nem kfn. *f*-ből fejlődött, hanem idg. *ku̯*-ra megy vissza (*pénku̯e, v. ö. Streitberg: Urg. Gr. 165. §, Zupitza: Die germanischen Gutturale 7. l.).

Kfn. *w:*

1. Rendesen megmarad: *valt*, *vīə* (wiegen), *šnẹivə* (kfn. snîwen = havazni), *vol* (Wolle).

2. *l* és *r* után *p*-vé lesz a kfn. szóvégi *w*, de ez épen úgy, mint a kfn. *b*-ből vagy *h*-ból lett *p* hangzó előtt *v*-vé lesz: *farp* (kfn. farwe) plur.-a: *farvə*, *karp* (kfn. karwe) plur.-a: *karvə*, *švalp* (kfn. swalwe), plur.-a: *švalvə* stb. Ugyancsak *p*-t találunk kfn. *w* helyén még ezekben: *sulpr̥* (kfn. sulwer) = sós víz, *sulpriχ* = piszkos; *plēp* (= kékítő, kfn. blauwe, v. ö. Keiper: Franz. Familiennamen in der Pfalz 82. l.).

* * *

A nyelvjárásnak hangtana is arra a területre utal, a melyet az anyakönyvi feljegyzésekből állapítottunk meg: a rajnai frank nyelvjárásterületre.

Erre mutat első sorban a nyelvjárás mássalhangzórendszere: a *t* elmozdult minden helyzetben (tehát a das, was szavakban is), a germ. *pp* és *mp*-re nem hat a Lautverschiebung (73. §).

A Pfalz délkeleti részének Heegertől leírt nyelvjárásaihoz a mienk még a verbászinál is közelebb áll (v. ö. Schmidt i. m. 25. l.). Különösen a magánhangzó rendszerével; közösek a kfn. *â* > *ô*, kfn. *i*+*r*>*ẹr* (22. §). Kfn. *u*+*r*+*cons.*>*o*+*r*+*cons.* A kfn. *e*-hangok itt is összeesnek, *r* előtt pedig nyiltak stb. V. ö. dr. Georg Heeger: Der Dialekt der Südost-Pfalz. Laadaui gymn. progr. 1895/96 31. s k. l.

III. Kölcsönszók.

Az új környezetnek, a melybe a bevándorlók jutottak, a mikor itt telepedtek, meglátszik a hatása a nyelvjárás szókincsében. Egy csomó új intézménynyel, új fogalmakkal ismerkednek meg, melyeknek a jelölésére azoknak a nyelvéből vesznek szót, a kik a fogalmat megismertetik velök. Tanulságosak ezek a kölcsönszók elsősorban kulturtörténeti szempontból. Abból a körülményből pl. a nyelvjárás állat-, különösen lónevei majdnem kizárólag magyarok, joggal következtethetjük azt, hogy a bevándorlók eredeti hazájukban nem voltak földművelők, legalább lovaik nem voltak. Tudva azt, hogy mennyire ragaszkodik a földművelő ember a keze alatt levő állatokhoz, és mennyi ideig emlé-

kezik vissza rájuk, ha eladta. biztosra vehetjük, hogy, ha eredeti hazájában lett volna lova a települőnek, első csikajának már annak a nevét adta volna, szóval német nevet. (Dr. Hoffmann Fr. előadásai nyomán.) Már pedig a délmagyarországi nyelvjárásokban általában magyar lónevek divatosak, így nálunk: *fetške* (fecske), *rūši* (Rózsi, Rúzsi), *tintēr* (tündér), *peťar* (Betyár), *Jantši*, *pištə* (Pista), *lila*, *jutsi*, *fāni*, *kese* (kesely).

A szomszédos magyar és román községek lakói maig folytonos élénk érintkezésben voltak a niczkyfalvaiakkal, ezért sok magyar vagy román szó annyira közkeletű, hogy kiszorította a használatból az eredeti német szót. Mivel ma már többen beszélik a magyar vagy román nyelvet, a falu lakói közül nem lehet jövevényszónak tekintenünk minden idegen szót, ha mindjárt közkeletű is. Leginkább bizonyos tréfás mellékértelemmel szoktak idegen szavakat használni. Így pl. nagyon járják a magyar káromkodó kifejezések: *pasama*, *pastama*, *pastama teremtete*, *pasama terentišit*, néha így is: *temteredede; fenə eǵəmek;* ez utóbbit rendesen ilyen kapcsolatban használják: *fenə eǵəmek*, *fenə rāǵəmek* (rágja meg), *mit tsamt əm keprnek.*

Ilyen idegen szavak, a melyekről a beszélők tudják, hogy idegenek, még a következők: *zanāt*, *zapāt'* (az anyád! az apád!) *māǵarol* (= magyarul jelentése magyar), *tolvęį* (= tolvaj, ilyen összefüggésben használják: *shat so vē kətūn, tas iχ hat mēχə tolvęį šręiə* = úgy fájt, hogy szerettem volna fölsikoltani).

Ide számíthatjuk a szomszédos községek neveit: *pokəva* (=Vukova, ma: Temes-Vukovár), *pakəva* (Bakóvár), *šēvel* (Zsebely), *tęreksakoš* (Török-Szákos), *tarva* (Daruvár), *šitevin* (Zsidovin), *tsilāši* (Szilas).

Személynevek: *istfan* (István), *jānoš*, *joško* (Jóska), *petre* (a román Pĕtrŭ vocativus-a), *martšin* (román = Márton).

A szószék és iskola révén az irodalmi németből is átmentek egyes szavak és kifejezések a nyelvjárásba: *ęrvirtiχi švestr*, *tsēn kəpōdə kotəs*, *klāvankot fatr* (Ehrwürdige Schwester, zehn Gebote Gottes, ich glaube an Gott Vater) stb. Az imádságokat általában úgy ejtik, hogy compromissumos alakokat alkotnak az irodalmi és nyelvjárási alakok között, pl. *kehęiliχet verte tęi nāmə.*

Ezekben a szavakban, valamint az alább következőkben

rendesen azt a hangot találjuk az idegen nyelv hangja helyén, a mely ehhez a nyelvjárás hangkincséből legközelebb áll, tehát a magyar *á* helyén *ā*-t, *ö* helyén *e*-t, *d* helyén *t*-t stb.

Figyelemre méltó különösen az, hogy a nyelvjárás hangsúlytörvényei hogy érvényesülnek e szavakban. A hangsúlyos első szótagot követő szótag hangzója itt is határozatlan hangszínnel ejtetik, sőt ki is esik, pl.: *šitəvin, pokəva* (Zsidovin, Vukova), *tarva* (Daruvár).

A teljesen meghonosodott kölcsönszavak a következők:

A) Magyarból.

altəmaš, altəmarš = áldomás.

arentə (= árenda): *er hats in arentə* = rongálja, kíméletlenül bánik vele.

elment maxə (= elmenni, megszökni, gúnyosan).

fokmek = fogd meg, gazember.

fukrə = csereberélni. Különösen gyerekekről mondják, talán a magyar fukar szóval függ össze, vagy egyeredetű vele (a Fugger kereskedő család nevéből).

isi = izé.

hampar = hambár.

hantrōvət (=Hand+robot, kézi robot). A községi közmunkát (pl. útszéli tüske lekapálását) értenek alatta ma.

heŋkeš (= hentes) jelentése vásott ficzkó, kamasz.

homvet, humvet (= honvéd).

kāpor (= Gábor); olyanféle jelentése van, mint a magyar köznyelvben általánosan használt «főmacher» szónak: bujtogató, pl. *iχ vēs šun, tū vāršt tr kāpor* = tudom már, tőled indult ki az egész.

kāstəhaltər (gazda+Halter). Labdajáték neve.

katš = kácsa, rucza.

kaťəhos = gatya.

keprnek (köpönyeg) = szűr.

keprnekšneįdr = szűrszabó.

korteš = kortes.

kort = korda. Csak ilyen összefüggésben: *iχ kip nə in ti kort* = oda adom valakinek, a ki keményen bánik vele (pl. czigányoknak, vásott gyerekről mondják).

kūləhalt = gulya.

kulaš = gulyás (étel).

kumluš. Jelentése: korpából készült apróbb kalács. A magyar asszonyok a komló tobozait kenyérsütéshez használják. Ugyanilyen czélra szolgál nálunk a szárított korpakalács. Valószínűleg így ment át rájuk a «komlós kenyér» kifejezésből elvont *kumluš* elnevezés.

kumluš khorp. Köralakú, mintegy $1^1/_2$ m. átmérőjű lapos kosár, a melyben a korpakalácsokat szárítják.

kvetšətatšl̥ (*kvetšə*+táska+*l̥* diminutiv képző)=lekvártáska.

megęiə, *vr̥megęiə* = elpüffölni a magyar «megállj!» fenyegető szóból.

mulatšāk = mulatság, dínom-dánom.

nēni = néni.

pāko = bagó.

palətšinkə = palacsinta.

panto = banda.

paprikə = paprika.

paprikaš = paprikás (ételnév).

patrents = petrencze (a második szótag hangsúlyozva).

pātši = bácsi. Tréfásan pl.: *ohōpātši!* = nem úgy öregem!

patškr̥ = bocskor.

peťar = betyár.

pīkə = bika.

pipatš = pipacs.

pireš = béres.

plęiaš = plajás, községi szolga.

pokl̥, *pokl̥hān*; Horger szerint (E. Ph. K. XXIII. k.) a magyar *póka* (= pulyka) szóból.

popambirō (Popa und biró) olyan kuglijáték, a melyben a középső és elülső bábut (a pópát és a birót) egy egyenes dobással kell leütni (v. ö. Nyr. 26:173).

puntə = bunda.

pustə = puszta.

rātaš = ráadás.

salaj; (magyar: *szaladj*), ilyen összefüggésben: *salaj maxə*; gúnyos értelmű pl. *jets hēsts avr̥ salaj maxə* = jó lesz menekülni (mert kikapunk).

šōkor = sógor.

šupə = suba.

tešek = tessék; néha így is hallani: *kešen*.

thorš; Schmidt szerint a magyar torzsa szóval azonos.

tšartaš = csárdás.

tšināgl̥; a magyar csónak szóból (v. ö. Nyr. 24:228.).

tšurak; testhez álló téli, vagy ünneplő női felsőruha, eredetileg szerb szó, de mivel a faluhoz közel szerbek nem laknak, valószínű, hogy a magyarból került nyelvjárásunkba. A magyar nyelvjárásokban is gyakori szó.

tšutrə = csutora).

varəšaus (városháza). A községházat jelölik vele újabban, mind jobban kiszorítja a német irodalmi nyelvből vett *kəmeintehaus*.

B) Románból.

flujor; a román *flueră*-ból = fütyülő, furulya.

flujrə = furulyázni, fütyülni.

hotājə; eredetileg szerb szó jelentése tanya, a nyelvjárásba azonban a románból jött át.

kánatə = kanta. Kerek, széles száju cserépkorsó; ilyen jelentésben megvan a szomszédos Temes-Vukovár község (román) nyelvében.

kotarkə; hambárféle kis épület, melybe búzát vagy kukoriczát tesznek el télre román cotarcă.

kornek = mezőőr a szláv gornik-ból; szintén román közvetítéssel került a nyelvjárásba.

malẹi̯ = málé a román malai-ból.

pekēr; a magyar betyár szónak román alakja; megvan emellett a magyarból közvetlenül átvett *peťar* is.

pojan = tinó (rom. *boian*).

potkə = baj, alkalmatlanság, pl.: *mit tenə lẹi̯t hat mr̥ sẹi̯ potkə* = sok baj van ezekkel az emberekkel. Megjegyzendő, hogy a magyarba is átment ez a szó; Halmágyon pl. megvan pótka alakban (Nyr. XXXI. 229.).

pruni̯ər. Csak többes számban használják. A román *prunŭ* szóból jelentése szilva, Pflaume, megkülömböztetésül *kuetš*-től (aszalásra való szilva).

punkə = bugyelláris, román: *pungă*.

raki = pálinka, román: *răkiĕ*.

tšivān = beszélgetés, pl. *tšivānə halə* = haszontalan trécseléssel tölteni az időt.

C) Francziából.

Niczkyfalva lakósai olyan területről vándoroltak be, a mely évszázadokon keresztül franczia uralom és franczia befolyás alatt állott, s a melynek jelenlegi német nyelvében is csakúgy hemzseg a sok franczia szó (v. ö. Karl Roos: Die Fremdwörter in den elsässischen Mundarten, 1903). Nyelvjárásunkban ma már aránylag kevés franczia szó van, a minek az az oka, hogy annak idején nem váltak egészen szerves részévé a szókincsnek, a mint hogy nem vált azzá a használt magyar szavak nagy része sem, úgy, hogy kivesztek, mihelyt a nyelvjárás kikerült a franczia környezetből. Azokon a franczia eredetű szavakon kívül, a melyeket az irodalmi német nyelv tart ébren (pl. *manēvr̥*, *mināš*, *mašīrə* stb.) megmaradtak még a következők:

alęrt, *alēgr̥* = élénk, franczia alerte, allègre.

aťe, *atie* = franczia adieu!

aťe partī; olyankor mondják, mikor valamiről le kell mondani (v. ö. keresztet csinálni valamire).

flankīrə; a franczia *flâner* és a német *Flanke* szavakból van kontaminálva, v. ö. Roos 76. l.

juštəment; franczia *justement* = éppen az imént. Roos *juštəmant* alakot említ Lotharingiából.

khulēgr̥; franczia *collegue* = jó barát, pajtás.

lamətīrə; franczia *lamenter* = jajgatni, lamentálni.

malęr; franczia *malheur* = baj, csapás.

ortr̥; franczia *ordre* = izenet: *ortr̥ sikə* = izenni.

paljāšə; jelentése hanczúrozni (v. ö. Roos 68. l.: *kə paljāš* = Durcheinander) a franczia *baillage* szóból.

pakāš; franczia *bagage* = czókmók.

portslēn; franczia *porcelin* (franczia eredetre vall a végső *e* hangzó, a mely a franczia orrhangnak felel meg).

Azonkívül használnak még franczia képzőket:

-age: *kštelāš*, *kštelāši* = Gestell, álvány; *šmirāš*, *šmirāši* = kenőcs (schmieren + *-age*).

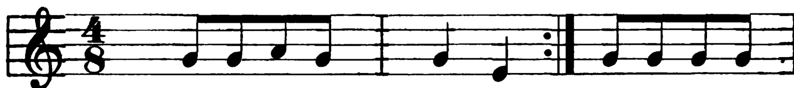
-ir: *kaštīrə* (Gast + *ir*) = vendégelni; *luštīrə* (Lust + *ir*) = mulatni.

Itt említek meg még három latin eredetű szót:
hašpl̥ = ügyetlen ember; Roos szerint a latin *hospes*-ből.
khalfaktr̥, *khalfaktrə* = árulkodó, árulkodni, lat. *calefactor*.
matēriχ (latin *materia*, Roos 87. l.) = genny.

IV. Szövegmutatványok.
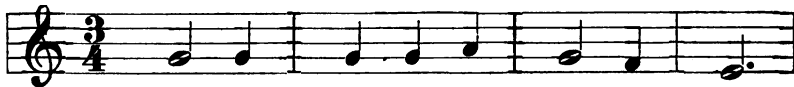
Gyermekversek:

Az alant következő versek (különösen rímekben) megőríztek néhány a maiaktól eltérő szóalakot (*trāi̯ə*, *popə*, *štot*). Ezek tehát még olyan időből valók, a mikor a bevándorlók nyelvjárása még nem volt egységes. Az I. számút tavaszszal éneklik, mikor az első gólyát látják, II. körben való tánczoláskor, III. csigaének, IV. bölcsődal, V. mikor kis gyermeket térden lovagoltatnak, VI. Péter és Pál napkor, VII. fűzfafütyölőkészítéskor, miközben a kés nyelével taktusban ütik a fiatal fűzágat, hogy a héjja leváljék. Az I., II., IV.-nek dallama:

A III. vers dallama:*)

*) A második sornak első nyolcz szótagját recitativo éneklik az első (g) hangon.

I.

štorkə štorkə štęinṛ,[1])
flī ivṛ vęilṛ
flī ivṛ klokəhaus,
tort šauə tręi popə[2]) *raus*
ti ēni špint vęid̄ə,
ti ēni špint sęid̄ə,
ti ēni špint ə rōd̄ə rok
for tə līvə herkot
herkot kēt ans tsigḷhaus
lost ti līvi sun raus,
sun kēd̄ an tə prunə
had̄ ə khint kəfunə,[3])
vęr vęrts taufə[4])
tṛ hansḷ[5]) *mit tṛ šaufḷ*

I.

— — — — — — —
Fliege über Weiler
Fliege über (ein) Glockenhaus
Dort schauen drei Puppen heraus,
Die eine spinnt Weiden,
Die eine spinnt Seide,
Die eine spinnt einen roten Rock,
Für den lieben Herrgott.
Herrgott geht ans Ziegelhaus
Lässt die liebe Sonne heraus,
Sonne geht an den Brunnen
Hat ein Kind gefunden,
Wer wird's taufen?
Das Hänschen mit der Schaufel.

---

[1]) Az első sornak nincs lefordítható értelme.

[2]) *popə;* most általánosan *phup* alak járja *pop* helyett.

[3]) *kəfunə,* ma: *kfun.*

[4]) *taufə,* ma: *tāfə.*

[5]) *hansl* és *krēdl* (Hänschen és Gretchen), így nevezik rendesen a gólyapárt.

vẹ̄r vẹrt ti vindḷ veša,
ti krēdḷ mit tṛ tsukṛtešḷ.[1])

II.

riŋə riŋə rāḭə,
simṛ unsṛ trāḭə[2])
hukmṛ uns uf tə holṛphušə
šrẹḭ mṛ ali kuši kuši.

III.

šnek šnek štrek tei fīr hẹrnṛ raus
odr iχ holt tiχ un vẹrf tiχ ivr tsēn heisṛ naus.

IV.

hẹḭtši pumpẹḭtši pumpōlər[3])
im sumṛ khumt tṛ mōlṛ
van anṛlẹḭts khinṛ špilə kēn,

Wer wird die Windel waschen?
Das Gretchen . . .

II.

Ringel Ringel Reigen,
Sind wir unserer drei,
Hocken (sitzen wir) uns auf den Hollerbusch
Schreien wir alle: kuschi kuschi.

III.

Schnecke, strecke deine vier Hörner heraus
Oder ich hol dich und werfe dich über zehn Häuser (hinaus).

IV.

Im Sommer kommt der Maler
Wenn anderer Leute Kinder spielen gehn,

---

1) Az utolsó három szónak nincs értelme.
2) Ma: *trẹi.*
3) Az első sornak nincs lefordítható értelme.

mus iχ pe̜i̯ tṛ vī štēn
maxt ti vī knik knak,
šlōft me̜i̯ klēnṛ tudḷsak.

V.

hot rosl̥ hot,)*
*fār mṛ in ti štot**)*
morjə kēmṛ havṛ trešə
krīt tṛ šimḷ niks tsu fresə.

VI.

phed̄rumphaul
sin ti epḷ fạul
sin ti pīrə sīs,
krīn ti krotə fīs.

Muss ich bei der Wiege stehn,
Macht die Wiege: knick knack,
Schläft mein kleiner Dudelsack.

V.

Hott, Rösslein, hott!
Fahren wir in die Stadt,
Morgen gehn wir Hafer dreschen,
Kriegt der Schimmel nichts zu fressen.

VI.

Zu Peter und Paul
Sind die Äpfel faul,
Sind die Birnen süss,
Kriegen die Kröten Füsse.

---

*) *hot* — *hār* = tüled — hozzád (kocsis műszavak, az előbbivel jobbra, a másodikkal balra igazítják a lovakat).

**) Ma *štat* (Stadt), nyilván a rím kedvéért maradt meg az *o*.

VII.

‚mutṛ mutṛ kip mṛ kreitsṛ‘
«vas maxšt tu mit tem kreitsṛ?»
‚nōdḷ khāfə, nōdḷ khāfə‘
«vas maxšt tu mit tẹr nōdḷ?»
‚sekḷ flikə, sekḷ flike.‘
«vas maxšt tu mit tem sekḷ?»
‚štēnχṛ rafə, štēnχṛ rafə.‘
«vas maxšt tu mit ṭe stēnχṛ?»
‚fēgḷ vẹrfə, fēgḷ vẹrfə!‘
«vas maxšt tu mit te fēgḷ?»
‚prōđə, sōđə,
tas mẹi vẹiđəphẹifḷ kut kerōđə.‘

Babonák.

van jemant in tə tsīə) lẹit, mus mṛ ovaxt**) kin, tasṛ khe polštṛ unṛm khop hat, vu hinkḷsfeđrə trin sin, sunšt khanṛ laŋ net štervə.*

VII.

‚Mutter, Mutter gib mir (einen) Kreuzer!‘
«Was machst du mit dem Kreuzer?»
‚(Eine) Nadel kaufen, (eine) Nadel kaufen.‘
«Was machst Du mit der Nadel?»
‚(Ein) Säcklein flicken, (ein) Säcklein flicken.‘
«Was machst du mit dem Säcklein?»
‚Steinchen raffen, Steinchen raffen.‘
«Was machst du mit den Steinchen?»
‚Vögel werfen, Vögel werfen!‘
«Was machst Du mit den Vögeln?»
‚Braten, sieden,
Dass mein Weidenpfeifchen gut gerate.‘

* * *

Wenn jemand in den letzten Zügen liegt, muss man Acht geben, dass er keinen Polster unter dem Kopfe habe, worin Hennenfedern sind, sonst kann er lange nicht sterben.

---

*) In den letzten Zügen.
**) Acht geben.

samšta·ks fȯr phinkštə mus mṛ holṛ nešt an ti fenštṛə un tirə tūn, sunšt khumt in tṛ naxt ti trut[1]) *tsu em.*

van əmə khint ə tsant rausfalt, no mus əs siχ mim pukḷ[2]) *kēər*[3]) *s haus štelə, un tə tsant hinə naus vęrfə un sān: maus maus kimṛ ə juŋə tsant, iχ kip tṛ ə altə.*

Samstag vor Pfingsten muss man Hollunderäste an die Fenster und Türen tun, sonst kommt in der Nacht die Trude zu einem.

Wenn einem Kinde ein Zahn ausfällt, muss es sich mit dem Rücken gegen das Haus stellen, den Zahn hinter sich werfen und sagen: Maus, Maus, gib mir einen jungen Zahn, ich gebe dir einen alten!

---

[1]) Lidércz (Alp).
[2]) Rücken.
[3]) gegen.

TARTALOM.

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,
Almanachot,
Archaeologiai Értesítőt,
Archaeologiai Közleményeket,
Emlékbeszédeket,
Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),
Magyarországi Német Nyelvjárásokat,
Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,
Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,
Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,
Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,
Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,
Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kivánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménynyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czímzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigelé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

**A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.**

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

